

AVAR LOVASSÍR IVÁNCSÁRÓL

1969. május 28-án Ivánca község belterületén, özv. Nagy Ferencné Szabadság u. 20. sz. házának udvarán, földmunkák során sírleletre bukkantak. Salamon Konrád, Visy Zsolt és V. Gémes Katalin a helyszínen a következőket állapították meg: A kis udvar hátsó részében ház építéséhez földet termeltek ki. Ennek során egy avar lovassír nagyobb felét, Ny-i kétharmadát szétrombolták. Az emberi csontvázból már semmi nem volt a helyén, a lócsontváz fejét és mellő részét is kidobták. A kidobált földből mintegy 30 db vékony aranylemezzel bevont rozettát és más lószerszám dísz, vas kengyel és zablafüggőket, vas hevedercsatokat és íj egyik végének csontlemez töredékeit sikerült összegyűjteni. A szablyát bemondás szerint az ember és lócsontváz között, közepén találták, az edény az emberi csontváz lábánál került elő.

Június 3-án B. Vágó Eszter és Visy Zsolt átkutatták a világos löszből jól kirajzolódó sírgödör altalaját, ahol in situ sikerült feltárni — a sír helyzete alapján nagy valószínűséggel a koponya helyétől balra —, egy aranyfülbélőt s mellette egy arany pénzutáratot. Nagyjából az eredeti helynek megfelelően került még elő egy ezüst lyukvédő lemez és egy ezüst szíjvég. A sír szét nem rombolt részére rábontottak.¹ Június 4-én az ásatáson részt vett e sorok írója is. Sikerült feltárni a derék tájától kezdve épségben maradt, gazdagon felszerszámozott lócsontvázat, a sír K—DK-i oldalát és végét. Ehhez viszonyítva, valamint a véletlenül benn maradt és utólag talált leletek alapján, nagy vonalakban sikerült tisztázni a sír körülbelüli egykori helyzetét (1—4. kép).

A sírgödör enyhén lekerekített sarkú volt, mérete: 235 × 150 cm. Mélysége: 203 cm. Iránya pontosan ÉNY—DK (41,5°). A jobb oldalán feldúlt emberváz hossza nem állapítható meg, a balján nyugvó ló egy in situ maradt fog alapján, mintegy 2 m hosszú lehetett. (1. kép)

Leletek a sírrajz számsorrendjében. *Emberi csontváz környéke:* a) 0,1 m vékony aranylemezből kivágott kerek pénzutárat. Átm: 1,1 cm, súlya: 0,20 g (5. kép 2; 8. kép 2), b) Ovális karikájú aranyfülbélő, alján 4 kis gömböcskéből (granulából) álló díszítéssel. Szára korábban megsorbul. Súlya: 0,70 g (5. kép 1; 8. kép 4), c) Vastörmarkolat és pengetöredék (8. kép) másodlagos helyen. d) Bronzcsat (5. kép 11; 8. kép 6). e) Ezüst lyukvédő lemez, további két töredék korábban került elő (5. kép 8—10; 8. kép 7). f) Kis bronzcsat (5. kép 5; 8. kép 12). g) Kisszíjvég sima ezüst hátlapja (5. kép 12; 8. kép 10). h) Szablya, bemondás szerinti helyen. Jelenleg rekonstruálható hossza: 82 cm; valószínűleg hosszabb lehetett (8. kép 5). A penge összefüggő maradványa 71 cm hosszú, legnagyobb szélessége: 3,2 cm. A markolat-töredék 9,5 cm hosszú, csőszzerű bronz dísz van részegecselve (8. kép 5a). Palakú függesztői a kidobott földből kerültek elő, az egyik csupán szétesett (8. kép 13), a másik töredékes (8. kép 14). Előlapja ezüst, hátlapja bronz (5. kép 18—22). i) Bögge, szabad

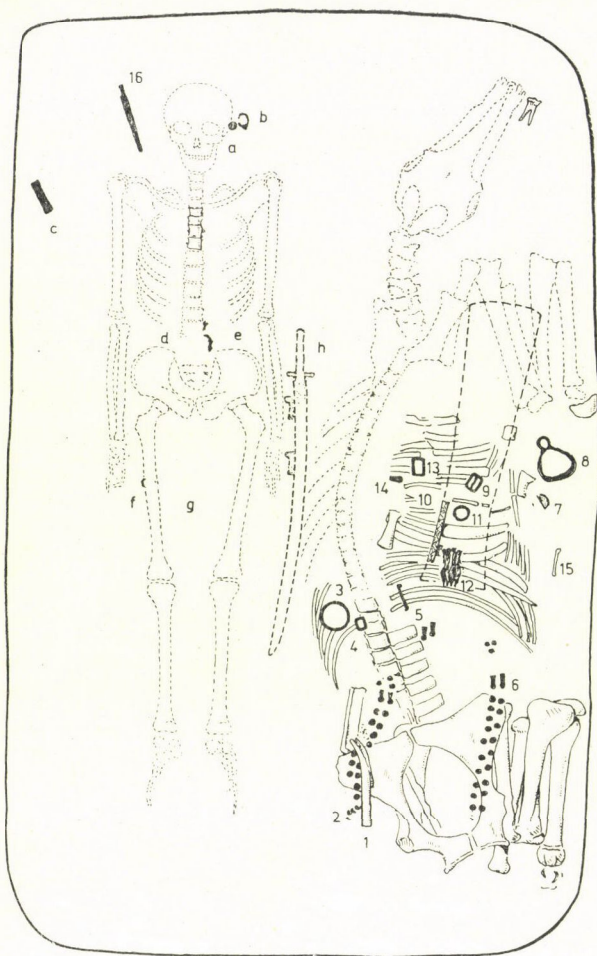
kézrel formált, vastag falú, vörösesbarna színű. M: 12,4 cm (8. kép 21; 11. kép) — Nyilván a szablya hüvelyéhez tartoztak az ívelt ovális ezüst lemez töredékek (5. kép 15—17). Értelem szerint az emberi csontvázhhoz tartozott még: ovális bronzkarika-pár, vékony ezüst lemezzel bevonva, 4—4 bordázott arany mandzsettával díszítve (5. kép 3—4; 8. kép 3—4), préselt indadíszes ezüst szíjvég (5. kép 13) és sima hátlapjának töredékei (8. kép 11), ezüst övforgó (5. kép 7; 8. kép 8), bronz szíjbújtató, karika-csüngővel (5. kép 6; 8. kép 9), végül emberi csontváz részekkel került még elő a kidobott földből egy kis vascsat (8. kép 18) és egy vaskarika.

Az öv helyreállítása (8. kép 7—9) hozzávetőleges. Nagy bronz csatja a derék táján másodlagos helyzetben került elő, az öv nyitásának iránya nem állapítható meg. Mivel a gyakoribb jobbra záródó övek mellett szép számmal ismerünk éppen a közép avar korból balra záródót is, a kérdés alig lényeges.

Lócsontváz: 1. Visszacsapó íjcsontlemezei. Az íj felső végének lekerekített végű, in situ talált lemezei, 25 cm hosszúak, a közeli lószerszámtól felületük nagy részét egységes zöld patina színezi (6 és 9. kép 1). Közvetlenül az előzők mellett, illetve alatt kerültek elő a markolat 26 cm hosszú lemezei (2. kép, 9. kép 3), míg az íj alsó végének töredékes lemezei a feldúlt részből származnak. Jól rekonstruálható hosszuk: 27 cm (9. kép 2). 2. A farhám baloldalának veretei, az íjesontok alatt, részletrajz szerint (2. kép). A ló farán lefelé is folytatódó darabokkal együtt (4. kép 3) 22 db nagyobb méretű rozetta (7. kép 1—30). Alapjuk préselt bronz. Felületükre vékony aranylemezzel préselték, a lemezek alját visszahajtva a rozetták belső szegélyén rögzítették (10. kép 13). Belsejükben, elmállott barna anyag között, hurkos bronz kapesok voltak (7. kép 33) — a restaurálás-kor valamenyi kihullt. A farhámot mindkét végén „nyeles” veretek díszítették (7. kép 34), a hátsók, fordított helyzetben, az íjmarkolat-lemezek alatt 15 cm mélyen kerültek elő. A háton fekvő nyeles veretek végében, háromszög alakban rendezett, kisebb méretű, aranylemezzel bevont rozetták kerültek elő (7. kép 31—32). 3. Nagy vaskarika. Átm: 7 cm (10. kép 4). 4. Kisebb vaskarika (10. kép 8) — párja a feldúlt részből került elő (10. kép 9). 5. Ívelt vasrúd darab (10. kép 10). 6. A farhám jobb oldala, rajz szerint (2. kép). Szerkezete, a veretek száma megegyezik a bal oldallal (10. kép 12). 7. Faragott díszű ovális csontlemez (9. kép 9) — feltehetőleg másodlagos helyzetben (4. kép 1). 8. Kengyel, meglepően kicsi. Belső méretei: Sz: 10 cm, M: 8,5 cm (10. kép 3) — párjának töredékei a feldúlt földből származnak (10. kép 2). 9. Négyzetes vascsat (10. kép 11) — helyzete alapján valószínűleg a tegezhez tartozott. 10. Átluggatott vékony csontlemezek (9. kép 8) — a tegez(?) díszítményei. Ugyanazon a számon szerepel a kétségtelenül a tegez nyílását jobb oldalról szegélyező faragott díszű csontlemez

¹ Megköszönöm Visy Zsoltnak és B. Vágó Eszternek, hogy a leletet feldolgozásra átengedték, valamint V. Gémes Katalinnak a művészi restaurátor munkát, amellyel a reménytelen állapotban levő lószerszámokat megmentette. A rajzokat előrajzaim nyomán Balatoni

János, a fényképeket Kárász Judit készítette. A külső felvételek Visy Zsolt fotói.

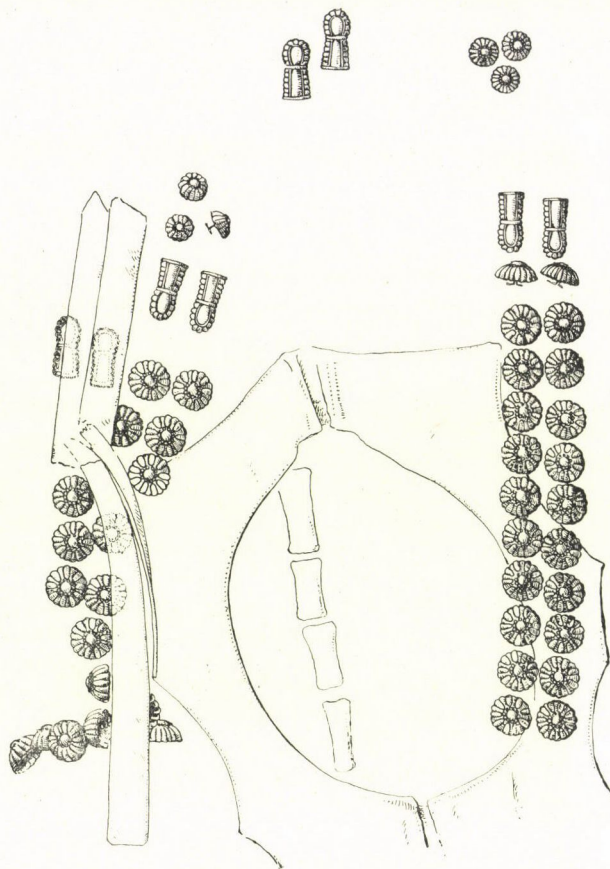
1. kép. Iváncsa. A sír maradványai és rekonstrukciója.
Рис. 1. Иванча. Остатки могилы и ее реконструкция.
Fig. 1. Iváncsa. Les restes de la tombe et sa reconstruction.

(9. kép 9). 11. Vaskarika (9. kép 11) valószínűleg a tegezhez tartozott. 12. Háromélű nyílhegyek összerozsdásodva a tegezben 3 db. A legnagyobb 12,5 cm hosszú, egy kisebb 9,5 cm hosszú, a harmadik részben szétmállott (9. kép 4–6). 13. Négyzetes vascsat (9. kép 12). 14. Vas szög vagy kapocs, kis bronzmaradvánnyal (10. kép 6). 15. Nyereg(?) csontverete (9. kép 8). 16. Hosszú vastör, másodlagos helyen. Jelenlegi hossza 23 cm (8. kép 17).

Nyilván a ló szájából származnak az oldalpálcás típusú vaszabla töredékek (10. kép 1), míg ismeretlen helyről került elő egy kis vascsat (10. kép 7) és egy nagyobb vascsat töredéke (10. kép 5). A múzeumba jutott vastöredékekből sikerült összeállítani a láncza nagyobb részét. Hossza nem állapítható meg, mintegy 30 cm körüli lehetett. Köpűje külső átm: 3,4 cm, belső átm: 2,4 cm (8. kép 20).

A lószerszám mellő részére, a sügyelőre és kantárra mintegy 30 db-ra becsülhető rozetta töredék és 5 nyeles

² A Tótipusztá—Igar csoportot részletesen összefoglalom a „Féjér megye története” I. kötetében. (Sajtó alatt.)

2. kép. Iváncsa. A lószerszámok és az íj merevítő lemezek elhelyezkedése.
Рис. 2. Иванча. Расположение предметов конской упряжи и налучных пластинок
Fig. 2. Iváncsa. La disposition des harnais et des plaques de l'arc.

veret töredék utal (10. kép 16). Tényleges számuk jóval nagyobb lehetett, szerkezetüket a farhámhoz hasonlóan képzeljük.

A leírásból kitűnik, hogy a tegez és a nyereg csont szegélydíszei nem feküdtek rendben, nemcsak helyzetüket nehéz értelmezni, de egyes darabok rendeltetését is. A bizonytalanságot kétféle közlésmóddal érzékeltetem. A fényképes táblán a sírban talált helyzethez ragasztottam (6. kép), míg a rajzotáblán kísérletet teszek az egyik lehetséges rekonstrukcióra (9. kép 7–8).

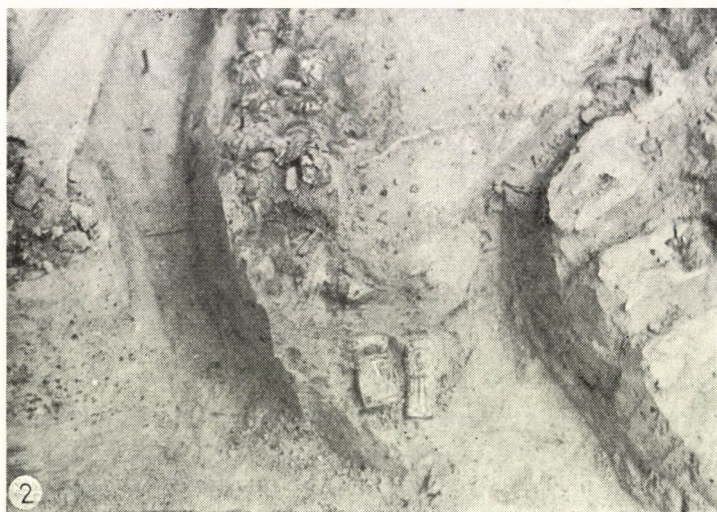
Rítus, viselet

Az iváncsai lovassír korban és területileg, valamint rítusára, viseletére, felszerelésére, vagyis szellemi és tárgyi hagyatékára nézve a Tótipusztá—Igar csoporthoz² kapcsolódik. Nem a közös sírba vagy egymás mellé temetkező „fejedelmi” család tagja volt, hanem ahhoz a fejedelmi kísérezhez tartozhatott, amelyet eddig csak a dunaújvárosi (Dunapentele) sírok képviseltek.

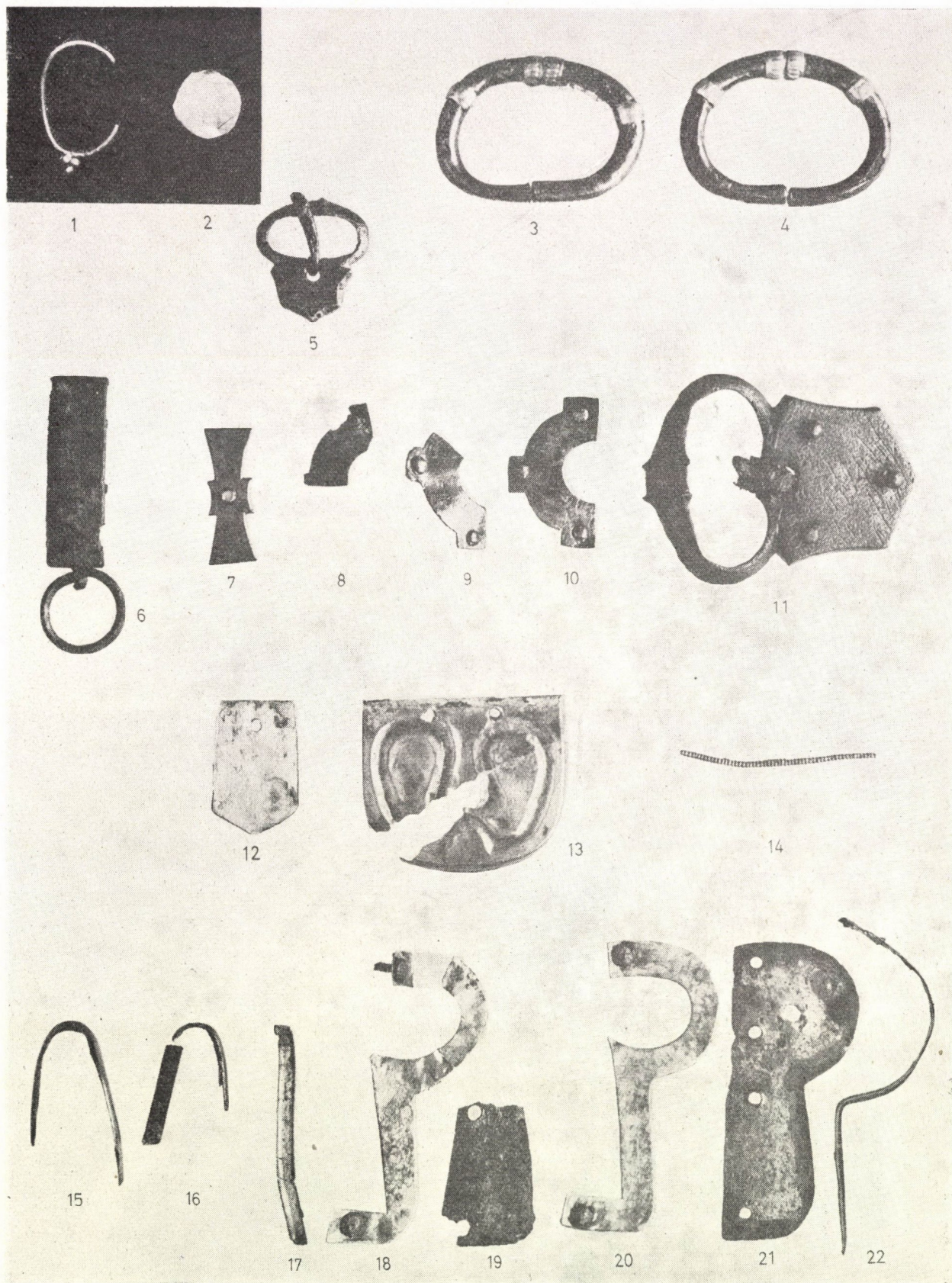
A pentelei Öreghegyen 1908-ban Hekler Antal négy hasonló sírt talált egymás mellett, ennek alapján feltételezhető, hogy Iváncsán is több temetkezéssel számolhatunk. Alkalmas időben, a lehetőségekhez képest, meg-

3. kép. Iváncsa. 1. A lószír. — 2. A farhám és az íjmerevítő csontlemezek. — 3. A jobboldali farhám díszei.
Рис. 3. Иванча. 1. Конское погребение. — 2. Шлея и костяные принадлежности для натягивания лука. —
орнаменты правой шлеи
Fig. 3. Iváncsa. 1. La tombe de cheval. — 2. La croupière et les os servant à raidir l'arc. — 3. Les ornements de la croupière de droite.

4. kép. Ivánca. 1. Kengyel és díszített csontlemez. — 2. A „nyeles” veretek helyzete. — 3. A farhám végződése. — 4–5. A tegez maradványai
 Рис. 4. Иванча. 1. Стремя и орнаментированная костяная пластинка. — 2. Расположение „черешковых” бляшек. — 3. Окончание шлеи. — 4–5. Остатки колчана
 Fig. 4. Ivánca. 1. Étrier et plaque d'os décorée. — 2. La disposition des plaques «à manche». — 3. L'extrémité de la croupière. — 4–5. Les restes du carquois

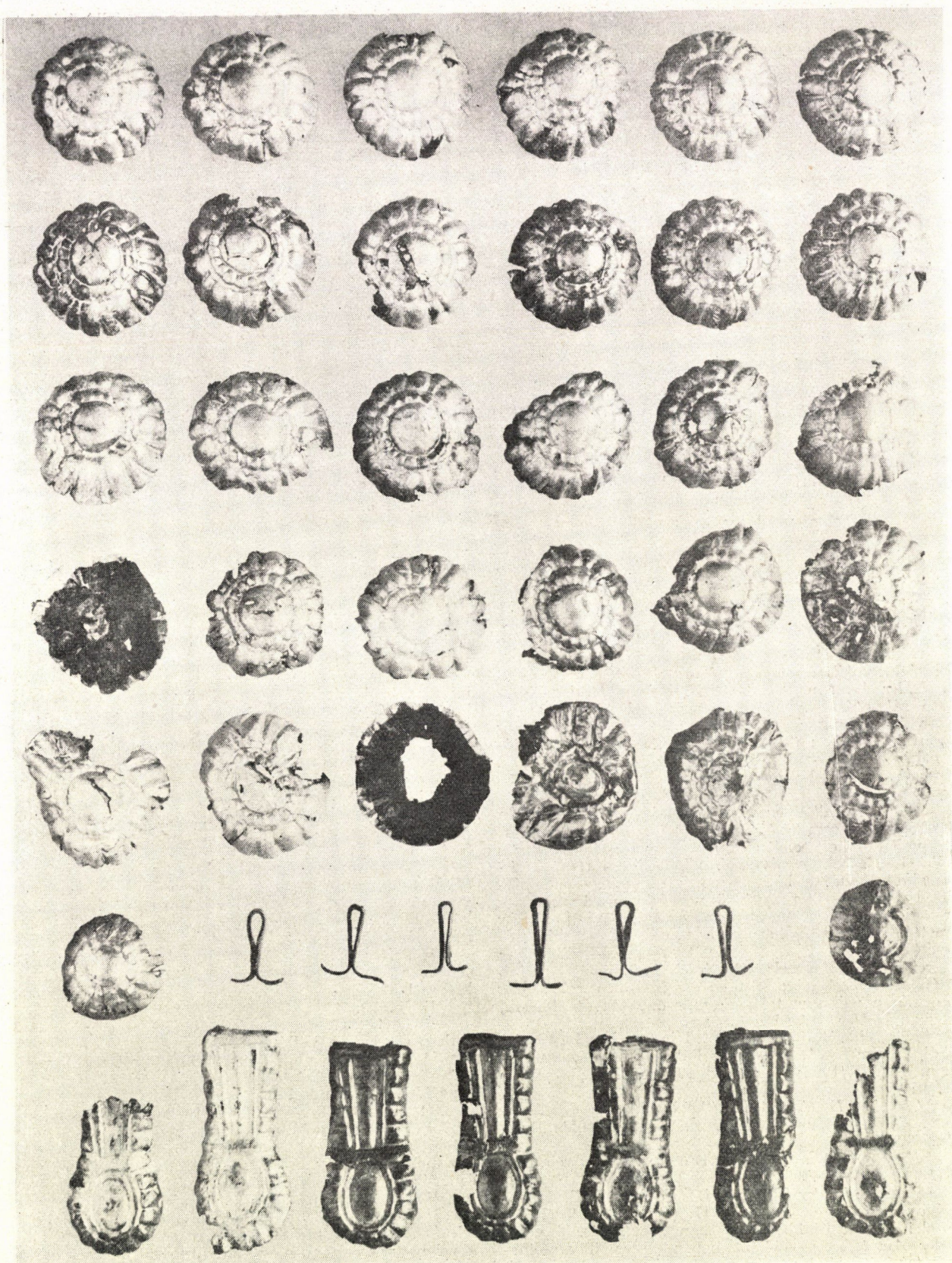
5. kép. Iváncsa. 1. Arany fülbevaló. — 2. Arany pénzutárat. — 3—4. Varkocsszorítók. — 5—14. Az öv részei. — 15—22. A szablya tartófülei

Рис. 5. Иванча. 1. Золотые серьги. — 2. Золотая имитация монеты. — 3—4. Застежки для кос. — 5—14. Пояс и его детали. — 15—22. Ушки от ножен сабли

Fig. 5. Iváncsa. 1. Boucle d'oreille en or. — 2. Imitation d'une monnaie d'or. — 3—4. Les barettes de nattes. — 5—14. La ceinture et ses parties. — 15—22. Les douilles de suspension du sabre

6. kép. Iváncsa. Az íj, a tegez és a nyereg csontmaradványai
 Рис. 6. Иванча. Костяные остатки от лука, колчана и седла
 Fig. 6. Iváncsa. Les restes d'os de l'arc, du carquois et de la selle

7. kép. Ivánca. 1—30. Nagyobb rozetták. — 31—32. Kisebb rozetták. — 33. Kapesok. — 34. „Nyeles”
veretek
Рис. 7. Иванча. 1—30. Крупные розетки. — 31—32. Мелкие розетки. — 33. Пряжки. — 34. „Черешковые” бляшки
Fig. 7. Ivánca. 1—30. Rosaces plus grandes. — 31—32. Rosaces mineures. — 33. Agrafes. — 34. Plaques «à
manche»

kíséreljük megvizsgálni a sírt tartalmazó szűk kis udvart és a hozzá csatlakozó veteményeskerteket.³ A dunaújvárosi négyes temetkezési csoporttól 500 m-re É—ÉNy-ra, az Öreghegy lejtőjén már 1910-ben előkerült a rangos emberek alá tartozó köznép temetője, eddig legalább hat lovassírral.⁴ Iváncsán tehát hasonló gazdag köznépi temetővel lehet számolni.⁵

Az iváncsai sírmaradvány több lényeges ponton megerősíti Hekler leírását,⁶ a további kutatásokban tehát ezentúl a pentelei sírok eredeti publikációja is figyelembe veendő.⁷ Az iváncsai sír jellegzetes közép- és késő-avar tájolású volt, ÉNy—DK-i irányítású, mint a dunaújvárosi sírok. Mélysége viszont a tótipusztai fejedelmi sír másfél—kétméteres gödréhez s nem a feltűnően mély dunaújvárosi sírokhoz állt közel.

Ritusa pontosan megegyezik a dunaújvárosi sírokéval. A sírgödörök DNY-i oldalán hanyatt feküdtek a férfiak, bal oldalukon a sír ÉK-i felében, velük megegyező irányban a nem oldalra döntött, hanem térdre roskasztott lovai;⁸ ez a fajta lovastemetkezés a csoportra különösen jellemzőnek látszik.⁹ A kis kerek arany pénz-utánzatot — az obulust — a halottak fejétől balra helyezték el.¹⁰ A felszerszámozva, csontveretes nyereg-gel együtt eltemetett lovak hátára máhálták a tegezt¹¹ és az íjat¹² — Iváncsán feltehetőleg ide került a lándzsa is.¹³ Az ital mellékletet tartalmazó edényeket a halottak lábaihoz tették.¹⁴

Az iváncsai férfi fémszorítókkal díszített két hosszú farkocot viselt a hátán, éppen úgy mint az igari III. és a dunaújvárosi 7. és 11. sírban eltemetett férfiak¹⁵

— a szokás a Tótipusztá—Igar csoport fellépésével terjed el az egész avar birodalomban. Nem meglepő az Iváncsán a férfi bal füle táján előkerült arany fülbevaló sem, bal vagy jobb fülben viselt egy-egy arany fülbevaló volt a dunaújvárosi 7. és 10. férfi sírban, míg az igari III. és a dunaújvárosi 11. sír férfiai páros arany fülbevalókat viseltek. Öveik nem mindig voltak díszesek. Az iváncsaihoz hasonlóan 2—3 szíjvég volt a dunaújvárosi 7. és 10. sírban, az öveket hasonló bronz csat fogta össze a tótipusztai sírokban, az igari I. és II. sírban és a dunaújvárosi 7. sírban. Megegyezik az igari I. sír és az iváncsai öv karikacsüngős bűjtatója is.¹⁶

A lószerszám részleteit — sajnos — nem lehet összehasonlítani. A dunaújvárosi sírokban — úgy tűnik — csak a kantár volt díszítve. Ugyanott a köznépi temető lovassírjaiból származó, az iváncsaiakkal szerkezetileg közeli rokon lószerszám-maradványok — sajnos — szórványok. Ugyanez mondható az iváncsai rokon tótipusztai fejedelmi lószerszámról és az igari II. lelet szerszámdíszítéséről is.

Leletek

Az iváncsai leletek legközelebbi formai párhuzamait a dunaújvárosi sírokból, azokon belül együttesére nézve a 7. sírből ismerjük. Ezeket keresztlül egyrészt a Tótipusztá—Igar fejedelmi csoporthoz, másrészt a középvár „lemezes” csoporthoz kapcsolódnak. Vezérlelete:

Hekler Antal helyes megfigyeléseit „igazítja helyre” (pl. a lovakra felmáházott tegzek és íjak esetében), nem fogadható el szuperkritikája — mint erre László Gyula már korábban rámutatott — [AH XXVII. (Bp. 1943) 71—72]. — *Hekler Antal* publikációja a maga korában igen részletesnek számító avar sírleírás volt, kritikája azokból a 30-as évekből származik, amikor a bíráló irányításával százával ásták fel az avar sírokat, anélkül, hogy megfigyeléseiket rajzban vagy fényképen rögzítették volna. — Kritikai észrevételekkel közli újra a pentelei sírok leírását *László Gyula* [Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. AH XXXIV (Bp. 1955) 270—272].

⁸ *Hekler A.*, i. m. 97., 7., 10 és 11. sírok. — Az a körülmény, hogy a 10. és 11. lovassírok szerkezetét Hekler nem ismétli, szerintem arra utal, hogy ugyanúgy feküdtek, mint a 7. sír.

⁹ Sajnos ez *Kiss Attila* hasznos összeállításából (JPMÉ 1962, 153—III. típus) nem derül ki. A középvár sírokat részben a korai, részben a késői avar sírok közé osztotta; helyenként a két korszak sírjai fel is cserélődnek.

¹⁰ *Hekler A.*, i. m. 103., (10. sír) míg a 7. és 12. sírban szereplő egy(?) vagy két(?) példány helyzete ismeretlen.

¹¹ Uo. 99., (7. sír).

¹² Uo. 99., (7. sír) és 103., (10. sír) — az utóbbinak csak a markolata volt csontmerevítő.

¹³ A nyereg máházott böleskei íjról és íjtegezről valamint a szokás keleti párhuzamairól: *László Gy.*, A koroncoi lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. AH XXVII (Bp. 1943) 70—78. — Legutóbb Tiszafüred—Majoros 186. sz. máházott lótemetkezése alapján összefoglalta a kérdést: *Garam É.*, Arch. Ért. 96 (1969) 87. — A ló váz mellé helyezték az íjat az alább tárgyalandó aradaci és csókai (Čoka) (45.) ló sírban is.

¹⁴ *Hekler A.*, i. m. 98. (7. sír) és 104., (11. sír).

¹⁵ *Hekler Antal* ezeket még valóban nem ismerhette fel. A 7. sírban állítólag csak egy példány volt a lófej közelében; ez esetben a hosszú farkocot oldalt a halott feje és válla mellé fektették. A 11. sírban a „deréktájon” találták őket, ezek elől vagy hátul lefüggesztett igen hosszú farkocsokra utalnak. E hosszú farkocsok kitűnő avar ábrázolását közli Noszárol (Nosa) *Szekeres L.*, RVM 6 (1957) 231—, 2. és 4. kép.

¹⁶ A részleteket l. alább a leletek elemzésénél.

³ E feladat nem látszik egyszerűnek. 45 évvel az ásás után, 1953 őszén az ún. DX víztárolóhoz húzott 1,5 m széles és közel 5 m mély csatorna árkában előkerültek a Hekler-féle sírok maradványai. A „lépcsőszerűleg ferde” elrendezésű sírokat derékba kapta a szögben rájuk húzott árok. 3—5 m-re követték egymást, mélységük valóban elérte a 2,5 m-t. Irányításuk, amelyről *Hekler Antal* nem írt, ÉNy—DK-i volt. Sajnos hitelesítő rábontásra a betonozott árokkal mellett akkor nem volt módunk. Annyit mégis megállapítottunk, hogy három lovassírban összedobálva benne maradtak a lócsontváz részek, valamennyiben az emberi csontváz. Mindenben megfelelt a valószínűség *Hekler Antal* állítása, hogy „mindössze négy sír volt egymás mellett a felásott területen” — az ún. fejedelmi temető környékén sem 1953-ban, sem később nem találtunk római sírokat. Nem volt indokolt tehát a Mahler—Hekler-féle számozás (7,10—12), amely a távolabb fekvő római temető sírszámaival keveri a kis temető sorszámain. — Egyébként 1969-ig az Öreghegy más pontjain sem keveredtek a római és avar leletek, mind az avar telep, mind az avar temetők gondosan elkerülik a római településeket és temetőket. — A Mahler-féle térképen [újraközölve: *Intercisa I.* AH XXXIII. (Bp. 1954) 5., 3. kép] a „régibb középkori sírok” helye tévesen szerepel az úttól Ny-ra. Pontosan ott és úgy találtuk meg őket az úttól K-re, ahogyan *Hekler Antal* leírta.

⁴ Közelebbről Sóti Márton, Kincses István, Szabó Mihály, Nagy István és Hauser Pál földjén, illetve szőlőjében: MNM 27/1910; 47/1910; 48/1910; 50/1910; 105/1910; 136/1910.

⁵ *Csallány D.*, Archäologische Denkmäler der Avarzeit in Mitteleuropa. (Bp. 1956) 131., 402/a. lelt. hely. MNM Lelt. szám: II/1949.

⁶ *Hekler A.*, Avarkori sírok Dunapentelén. Arch. Ért. 29 (1909) 97—105.

⁷ *Fettich Nándor* [*Marosi A.*—*Fettich N.*, Dunapentelei avar sírleletek. AH XVIII. (Bp. 1936) 9—19] a pentelei leletek újabb kiadásában „revízió” alá vette *Hekler Antal* — egyébként helyenként valóban elnagyolt leírását. Ahol a szükséges publikációval és a feltelezhető keveredésekkel az egykorú leltári adatokra és a közben eltelt korszak sokszáz új megfigyelésére támaszkodva vitázik (pl. a hajfonatszorítók értelmezésében, avagy abban, hogy a 12. sír lovát a 11. sírhoz sorolja), helyt kell adnunk értelmezésének. Ahol azonban

A szablya (8. kép 5). A csoport jellemző, új fegyvere.¹⁷ Az 1 m körüli, igen hosszú, keskeny pengéjű szablyák közül az iváncsai töredékek a dunai városi 7. és az igari III. sír szablyáihoz¹⁸ állnak legközelebb, a markolatukra szerelt bordázott henger alakú, szíj vagy bojt tartó csöveik megegyeznek. Sajnos az iváncsai szablyának éppen legfontosabb része, keresztvása veszett el, csak a találók emlékezete alapján tudjuk elképzelni. — Egykorú, hasonló szablyákat szép számmal ismerünk a lemezes csoport rangos sírjaiból.¹⁹

A szablya hüvelyére szerelt P alakú függesztők is általánosak a lemezes csoportban,²⁰ de elvétve előfordulnak már korai avar kardtokon is.²¹ A hullámosan ívelt erős bronz szalagot (5. kép 15–17) a P alakú fűlek felerősítésénél használhatták, méretük alapján máshol egyelőre nem helyezhetők el, noha párhuzamukat nem találhatunk.

Az öv. A töredékesen, hiányosan ránk maradt iváncsai övet csak hozzávetőlegesen lehetett helyreállítani (vö. 243. lap). Nagy bronz csatja (5. kép 11) meglehetősen általános a középkorban, előfordul a tótipusztai fejedelmi sírban,²² az igari II. sírban²³ (fogazott szalagfonattal díszítve az igari III. sírban²⁴ is), a dunai városi 7. sírban,²⁵ a csengődi 7. sírban,²⁶ a Budapest–Tihanyi téri 6. sírban²⁷ és az abonyi 33. sírban.²⁸ Az utóbbi sírban iváncsai típusú (de díszített) lyukvédőkkel²⁹ együtt került elő. Az iváncsaiakhoz hasonló díszítetlen lyukvédők elég gyakoriak a lemezes készletekben.³⁰ Karika-csüngős bűjtató az igari I. sírban³¹ és a Szeged-átokházi sírban³² található, míg „piskóta” alakú, sima lemezforgót az alattyáni³³ 185. és a párkányi (Sturovo) 55. sírből³⁴ említhetünk közép avar készletből. A kis bronzcsat (5. kép 5) valószínűleg a szablya övre csatolására szolgált; hasonló volt a tótipusztai fejedelmi sírban,³⁵ az igari I. és III. sírban,³⁶ az egyik zsámboki sírban,³⁷ párosával a dunai városi 7., magányosan ugyanott a 12. sírban.³⁸

A széles, rövid iváncsai ezüst szíjvég típus formailag gyakori a lemezes csoportban,³⁹ díszítése eddig egyedül-

álló. Az eredetileg kettős lemezű ezüst kisszíjvég hátlapjához jó párhuzamok vannak a dunai városi 7. sírban⁴⁰ vagy a Budapest–Tihanyi téri 6. sírban.⁴¹ Az övről függhetett le a hosszú vastör (8. kép 17). Hasonló volt a dunai városi 7. és 11. sírban.⁴²

Mint említettük, a Tótipusztai–Igar csoport férfi viseletére általánosan jellemző a páros farkocs szorító — akár a rudas akár a lemezes típus. Az iváncsai sírban, sajnos ismeretlen helyen talált, arannyal díszített, ezüst lemezzel bevont bronz félkarikák (5. kép 3–4) aligha szolgálhattak más célra — bár párhuzamukat eddig sehonnan nem ismerjük.

A négy kis granulával díszített arany fülbevaló (5. kép 1) ismét általános a csoport férfi temetkezéseiben. Egyes darabot találunk a dunai városi 7. sírban,⁴³ párosával fordult elő az igari III.⁴⁴ és a dunai városi 11. sírban,⁴⁵ valamint a lemezes csoportba tartozó mártélyi sírokban.⁴⁶ Feltehetőleg bizánci eredetűek, amire az utal, hogy a kaukázusi ogur kamuntai sírokban⁴⁷ is előfordulnak.

Lánczút (8. kép 20) eddig nem ismertünk a Tótipusztai–Igar csoportból. Az iváncsaihoz hasonló hosszú pengéjű típusok a Duna-főltői „peremvidék” temetőiben gyakoriak, pl. a dévényújfalusi (Devinska Nová Ves) temető 124, 416, 568 és 781. lovassírjában.⁴⁸ Ezek felé a területi és időbeli átmenetet a zsitvatői (Žitavska Ton) 26. lovassír lánczútja⁴⁹ biztosítja, amely négygömböcskés, sodrott karikájú arany fülbevaló párral és rudas farkocs szorítókkal együtt került elő.⁵⁰

Az új keskenykarú ún. korai avar típusú (9. kép 1–3). Az ilyen íjakat a Tótipusztai–Igar csoportban még általánosan használták; ilyen volt a dunai városi 7.⁵¹ és valószínűleg 10. sírban,⁵² a sírletünkkel egykorú csókai (Čoka) 45. sz. lovassírban,⁵³ az aradaci lovassírban,⁵⁴ avagy a csengődi 4. sírban.⁵⁵ — Az iváncsai íj az in situ ránk maradt felső vége és markolata helyzete alapján feltehetőleg szándékosan összetörve került sírba. Emiatt méretére nem lehet következtetni.

A tegez rekonstrukciója (9. kép 7–8), mint fentebb

¹⁷ László Gy., LA II DissPann II. 11 (Bp. 1941) 112.

¹⁸ Marosi A.—Fettich N., i. m. I. t.; Fettich N., Arch.Ért. 43 (1929) 68—, X. t. 1.

¹⁹ Pl. Székesfehérvár [Hampel, J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. II. (Braunschweig 1905) 368—369], Kiskassa (Hampel, J., i. m. III. 276. t. 18), Kecskemét-Miklóstelep (Uo. 277. t. 1.), Rékás (Uo. 278. t. 11.).

²⁰ Pl. Kecskemét-Ballószög [Szabó K., FA 1–2 (1939) 185., I. t. 1. és 1/a], Zsámbok [Fettich, N., Garnitures de fourreaux des sabres du temps des avars en Hongrie. Arethuse (Paris 1926) 4., VI. t. 1.], Győri 755. sír [Uo. IX. t. 7 — ugyanaz jobban kivehető Fettich N.—Nemeskéri J., Győr története a népvándorláskorban (Győr 1943) XIV. t. 3 alatt].

²¹ Egyik legszebb példája a törökbalinti 1. sír kardja a VI–VII. sz. fordulójáról. Kovrig I., FA 9 (1957) 119., 17. t. 1–2.

²² Hampel, J., i. m. III. 268. t. 4.

²³ Fettich N., Arch.Ért. 43 (1929) VII. t. 2.

²⁴ Uo. IX. t. 2.

²⁵ Marosi A.—Fettich N., i. m. II. t. 10.

²⁶ Kovrig I., Arch.Ért. 1946–1948, 339., 73. t. 1.

²⁷ László Gy., LA II., 107., XII. t. 7.

²⁸ Hampel, J., i. m. III. 466. t. 1.

²⁹ Uo. 466. t. 3.

³⁰ Abony 36. sír (Hampel J., i. m. III. 406. t. 5–6), Alattyán 413. sír [Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. AH. XL. (Bp. 1963) 23. t.] és 700. sírban (uo. 44. t., — vö. még mindkettőhöz 53. t. 17–19 és 57. t. 23–25 fényképeket), Átokháza (Csallány D., Arch.Ért. 1946–1948, 350—, 75. t. 8.).

³¹ Fettich N., Arch.Ért. 43 (1929) VI. t. 15.

³² Csallány D., i. m. 75. t. 13.

³³ Kovrig I., Das awarenzeitliche ... XV. t. és 51. t. 13.

³⁴ Točík, A., Slawisch-awarisches Gräberfeld in

Sturovo. (Bratislava 1968) XXI. t. 20.

³⁵ Hampel, J., i. m. III. 266. t. 9.

³⁶ Fettich N., Arch.Ért. 43 (1929) VI. t. 5 és X. t. 21.

³⁷ Fettich, N., Garnitures ... VI. t. 3.

³⁸ Marosi A.—Fettich N., i. m. II. t. 7–9; VI. t. 34.

³⁹ Pl.: Igar III. [Fettich N., Arch.Ért. 43 (1929) X. t. 26], Csengőd 3. sír [Kovrig I., Arch.Ért. 1946–48, 70. t. 7–8.).

⁴⁰ Marosi A.—Fettich N., i. m. II. t. 3–4.

⁴¹ László Gy., LA II. X. t. 30–31.

⁴² Hekler A., i. m. 11. kép 1 és 18. kép 1 — utóbbit Fettich Nándor két külön kis késként közölte újra (Marosi A.—Fettich N., i. m. VI. t. 22–23.) — A közép avarkori hosszú „vadászkésekről” legutóbb Szabó J. Gy., EgriME 6 (1958) 52.

⁴³ Marosi A.—Fettich N., i. m. II. t. 6.

⁴⁴ Fettich N., Arch.Ért. 43 (1929) X. t. 18–19.

⁴⁵ Marosi A.—Fettich N., i. m. VI. t. 3–4.

⁴⁶ Hampel, J., i. m. III. 89. t. 11, 13.

⁴⁷ Mavrodinov, N., AH XXIX (Bp. 1943) 189., 124. kép. — Ennek alapján feltehető, hogy a forma bizánci eredetű, sőt eredeti bizánci készítmények lehetnek köztük.

⁴⁸ Eisner, J., Devinska Nová Ves (Bratislava 1952) 18. t. 4; 47. t. 6; 73. t. 5; 110. t. 5.

⁴⁹ Budinský-Kříčka, V., SA 4 (1956) 5—, 24. t. 11.

⁵⁰ Uo. 24. t. 13–16.

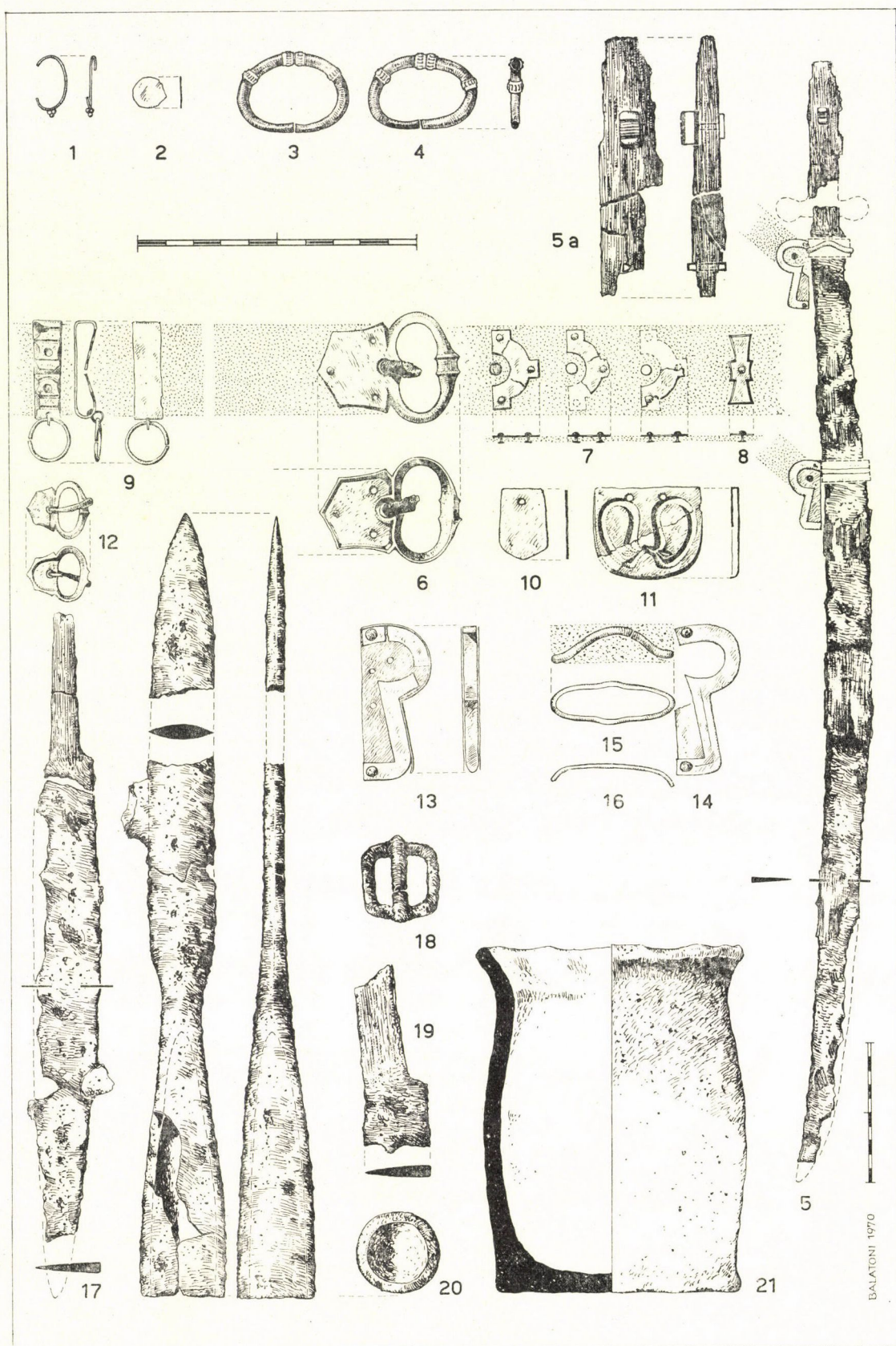
⁵¹ Marosi A.—Fettich N., i. m. III. t. 3–12.

⁵² Uo. V. t. 9.

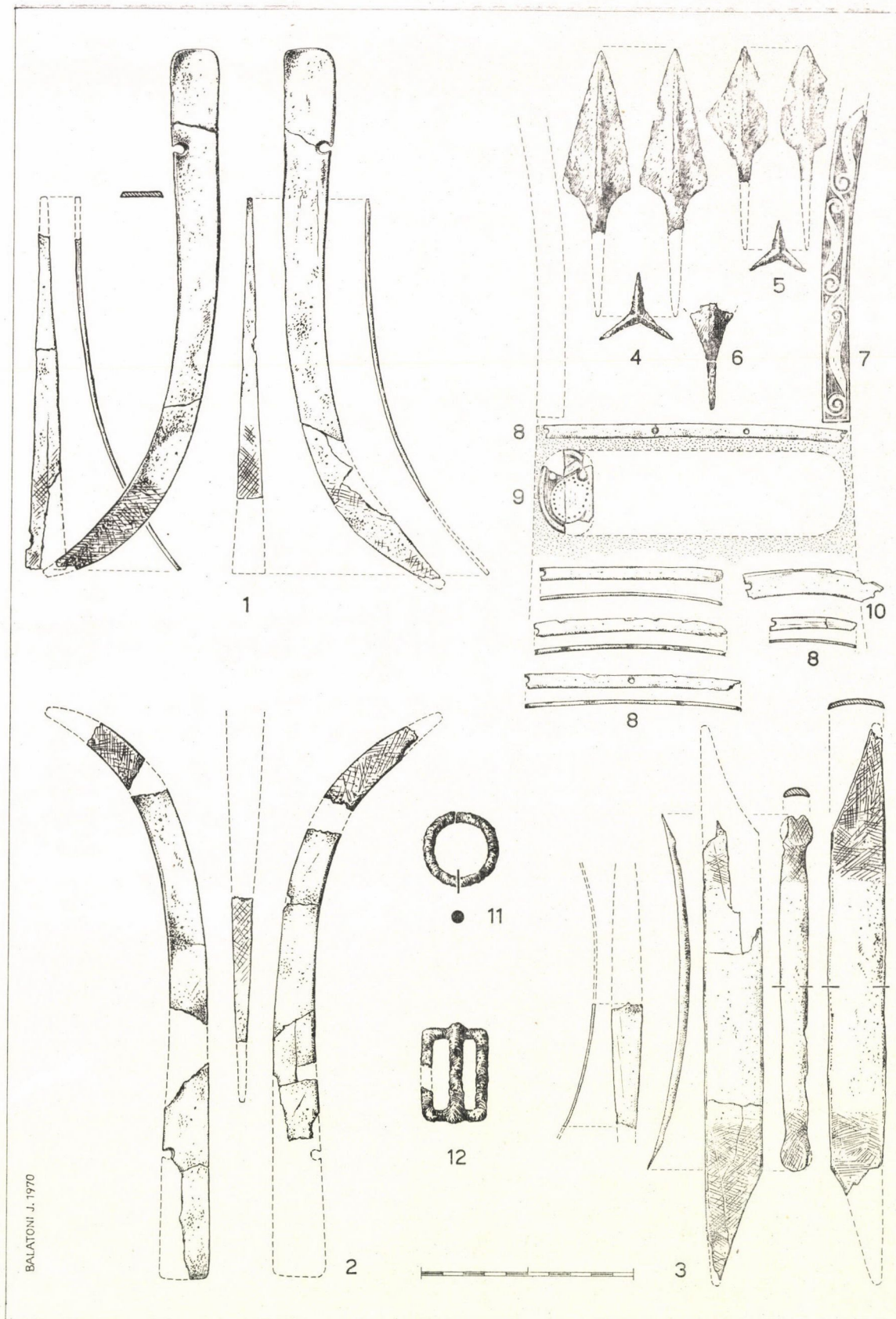
⁵³ Kovrig, I.—Korek, J., Acta Arch.Hung. 12 (1960) 263., 101. t. 3., 6., 8–11.

⁵⁴ Nagy, S., RVM 8 (1959) 63—, XIV. t. 1–10. — Ezekkel egyidőben azonban már fellép a széles végű lemezekkel borított íj is.

⁵⁵ Kovrig I., Arch.Ért. 1946–1948, 343., 4. kép. — A közép avarkori íjmerevítő csontlemezek jellegzetességeiről legutóbb részletesen: Szabó J. Gy., i. m. 51–52.

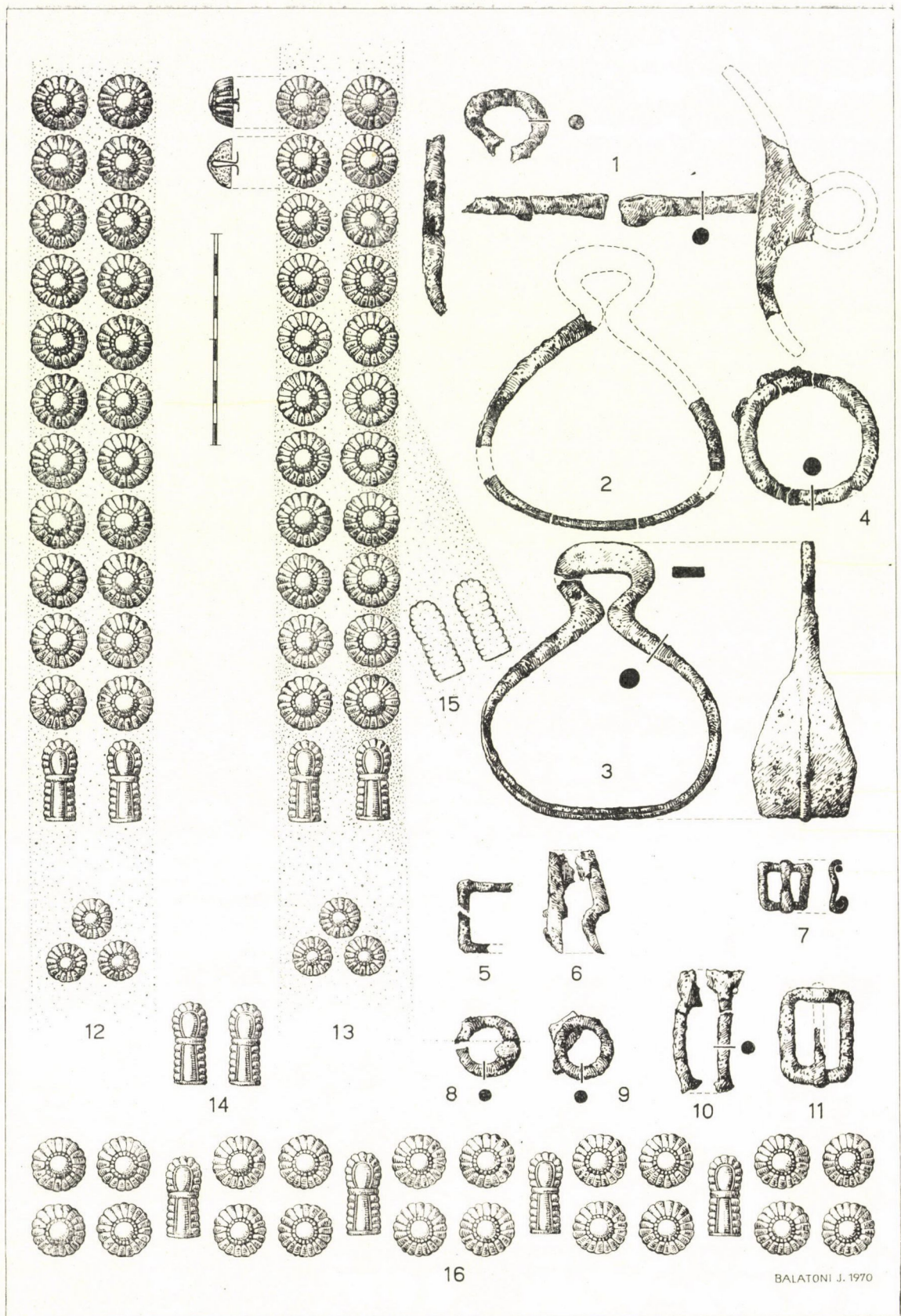

8. kép. Iváncsa
Рис. 8. Иванча
Fig. 8. Iváncsa

BALATONI J. 1970

9. kép. Ivánca
Рис. 9. Иванча
Fig. 9. Ivánca

10. kép. Ivánca
Рис. 10. Иванча
Fig. 10. Ivánca

rámutatam (244. lap), sajnos nem egyértelmű. Csont díszei hiányosan maradtak ránk, ami korántsem egyedülálló jelenség; egyetlen díszített, hosszú csont szegélylemez volt a dunaújvárosi 11. sírban,⁵⁵ a csókai (Čoka) 47. sírban,⁵⁶ a kiskőrösi 35. sírban,⁵⁷ avagy a csengődi 3. sírban,⁵⁸ — hogy csak néhány egykorú példát említsünk. Ennek alig lehet más magyarázata, mint az, hogy tulajdonosa még életében elvesztette őket. Gyakoribb természetesen, hogy helyzetüknek megfelelően párosan kerülnek napvilágra. A megmaradt, enyhén ívelt lemez fekvése Kovrig Ilona sejtését,⁵⁹ Török Gyula móri megfigyelését és rekonstrukcióját⁶⁰ igazolja: a megfelelő helyen megtaláltuk a nyílcsúcsokat is. Csontlemezünk díszítésével rokon a dunaújvárosi 11.,⁶¹ a csengődi 3.,⁶² a bogoyevoi 6.,⁶³ és a kiskőrösi A.⁶⁴ sír faragványára, távolabbról a dunaújvárosi 7. sír tegezszegélyének⁶⁵ faragása is — valamennyi a középvár-avar időből.

Az eddigi együttesektől és Török rekonstrukciójától annyiban tér el az iváncsai, hogy a tegez-száj alsó szélét díszítő széles csontlemez nem került elő, illetve az ezzel kapcsolatba hozható egyetlen díszített csontlemez töredék (9. kép 9) olyan helyen feküdt (4. kép 1), hogy ennek alapján nem kapcsolható biztosan a tegezhez. Ezzel szemben a tegez-száj alsó szegélyén Iváncsán azok a keskeny, hajlott, átlukasztott díszítetlen csontlemezek foglaltak helyet, amelyeket eddig automatikusan a nyeregkapa csontdíszei közé szoktak sorozni. Iváncsán sem alakjuk, sem helyzetük nem erősítette meg a nyereg-szegély elképzelést, a keskeny csontlemezek itt nagy valószínűséggel valóban a tegezhez tartoztak.

A nyereg, számos hevedercsaton túl, mindössze egyetlen szélesebb, ívelt csontlemez töredék utalt (9. kép 10). Megegyezik a dunaújvárosi 7. sírban⁶⁶ és a csókai (Čoka) 45. lovas sírban⁶⁷ talált nyereg-szegély csontokkal.

Az iváncsai tegezben 3 db összerozsdásodott háromlélű nyílcsúcs volt. 3 nyílcsúcs volt pl. a dunaújvárosi 7.,⁶⁸ az igari II. sírban,⁶⁹ a kiskassai szablyás lovassírban,⁷⁰ valamint a szeged-átokházi és fehérői sírokban,⁷¹ ahol ezt a törvényszerűséget Csallány Dezső le is szögezte.⁷² A nyílcsúcsok száma⁷³ a felsorolt férfiak nagyjából azonos rangjára⁷⁴ utalhat — ha egyáltalán erről van szó. A tegezhez nagyobb vasesat tartozott még.

Lószerszám

Az iváncsai vastöredékekből rekonstruálható vas oldalpálcás zablá (10. kép 1) először a Tótipusztá—Igar

csoporttal jelenik meg az avar birodalomban. Egyenes vagy S alakban ívelt változatát megtaláljuk Tótipusztán,⁷⁵ az igari II. sírban,⁷⁶ a dunaújvárosi 7. és 10. sírban,⁷⁷ valamint a dunaújvárosi Öreghegy ÉNY-i lejtőjén talált lovassírokban,⁷⁸ a kiskassai,⁷⁹ a csókai (Čoka)⁸⁰, és az aradai lovassírban⁸¹ — Az avarkor második felének ez a vezető zablá típusa.⁸²

A kengyelek a korai avar típus változatai (10. kép 2–3), ezeket azonban még általánosan használták a Tótipusztá—Igar csoportban és korábban. Ilyen a dunaújvárosi 7. és 11. sír kengyele,⁸³ a kiskassai kengyelek,⁸⁴ a csókai 45. és 59. sír kengyelei,⁸⁵ a székesfehérvári szablyás lovassír kengyele⁸⁶ stb. A regölyi 18.⁸⁷ és a csókai (Čoka) 42. sírban⁸⁸ a kerekalpu kengyelek párban kerültek elő a csoportra valójában jellemző lapostalpu kengyelekkel (Igar III. sír, Dunaújváros 10. sír stb.).⁸⁹

Hevedercsatok, karikák nagy számban kerültek elő valamennyi rokon sírleletről, elég legyen itt csak a dunaújvárosi 7, 10, 11, az igari II. a csókai és kiskassai sírokat említenem.

Még csonka mivoltában is nagy jelentőségűek az iváncsai lovassír szerszámdíszei. Szomorú, de a VI–VII. századi rozetta-díszes avar lószerszámok tekintetében mindössze három megfigyelésre vagyunk utalva. Az iváncsai farhám kettős sorba rendezett rozettás díszeihez hasonló bontott ki Móra Ferenc a csókai (Čoka) (45. sz.) lovassírban⁹⁰ — ez farhámunk legközelebbi párhuzama. A dokumentációkban és ténylegesen megmaradt csókai (Čoka) rozetták azonban jóval kisebb számúak, mint az iváncsaiak (7–7 pár, szemben az iváncsai 11–11 párral). A csókai (Čoka) „rozettákból álló rozetta” nincs meg Iváncsán, mindkét helyen megtalálhatók viszont a nyereg és farhám közötti szakaszon a szíjvégek, illetve a „nyeles” veretek. Ezeket a rekonstrukció Csókán — nyilván helyesen — a nyereg-szíjazattal hozta összefüggésbe, erről Iváncsán aligha lehet szó. Az aradai lovassírban⁹¹ a farhámot csak 1–1 sor sima, félgömb alakú bronz díszítette, kettős szíjvégei pedig ugyanúgy háromszög alakban elhelyezett rozettákhoz kapcsolódnak, mint az iváncsaiak. Az iváncsai lószerszám abban tér el mindkettőtől, hogy igazi szíjvégei nincsenek, csupán „nyeles” veretei. Ezek szemmel láthatólag a farhámhoz és nem a nyereg szíjazatához tartoztak. Ha a megfigyelés helyes, akkor szíjvég nélküli, a farhámotól egészen a szügyelőig húzódó díszített lószerszámmal számolhatunk a szobi 90. sírban,⁹² elvileg ez is távoli rokona az iváncsai lószerszámnak.

A „nyeles” veretekkel záródó farhám az iváncsai

⁵⁵ Marosi A.—Fettich N., i. m. VI. t. 24.

⁵⁶ Kovrig I.—Korek J., i. m. 108. t. 15.

⁵⁷ Kovrig I., Arch.Ért. 1946—1948, 342., 3. kép 7.

⁵⁸ Uo. 79. t. 11.

⁵⁹ Uo. 343.

⁶⁰ Török Gy., Arch.Ért. 81 (1954) 54—59., 5. kép. — A rekonstrukció természetesen azt is igazolja, hogy ezek a díszített csontlemezek eredetileg mindig párosan fordultak elő. Vö. Dunaújváros 7. sír, Mór 21. sír, Csengőd 7. sír, Győr 705. sír stb.

⁶¹ Marosi A.—Fettich N., i. m. VI. t. 24.

⁶² Kovrig I., Arch.Ért. 1946—1948 69. t. 11.

⁶³ Seoba Naroda (Zemun 1962) 38., 11. kép.

⁶⁴ Kovrig I., uo. 2. kép. 1.

⁶⁵ Marosi A.—Fettich N., i. m. III. t. 14.

⁶⁶ Uo. II. t. 24—29.

⁶⁷ Kovrig I.—Korek J., i. m. 99. t. 1—10 stb.

⁶⁸ Marosi A.—Fettich N., i. m. II. t. 18.

⁶⁹ Fettich N., Arch.Ért. 43 (1929) VIII. t. 5—8. — Sajnos nem dönthető el pontosan, hogy 4 db, avagy 3 db 4 töredéke.

⁷⁰ Hampel, J., i. m. III. t. 275. t. 7—9.

⁷¹ Csallány D., Arch.Ért. 1946—1948, 75. t. 14—16; 77. t.

⁷² Uo. 354.

⁷³ Szám szerinti előfordulásukat először Kalmár János rendszerezte (Arch.Ért. 1944—1945, 291—292), számos példát sorolva fel a 3 nyílcsúcsra.

⁷⁴ László Gy., Études... 144—149.

⁷⁵ Hampel, J., i. m. III. t. 266. t. 16.

⁷⁶ Fettich N., Arch.Ért. 43 (1929) VIII. t. 1.

⁷⁷ Marosi A.—Fettich N., i. m. II. t. 30; V. t. 6.

⁷⁸ MNM 47 (1910, 16 és 17, valamint a 18—19. töredékek; MNM 136/1910, 22.

⁷⁹ Hampel, J., i. m. III. t. 275. t. 3.

⁸⁰ Kovrig I.—Korek J., i. m. 105. t. 5; 106. t. 6.

⁸¹ Nagy S., i. m. XIII. t. 1. — az íveltékhez átvázolt típus.

⁸² Pl. Eisner J., i. m. 68. t. 3; 71. t. 2. — íveltszerű típusok.

⁸³ Marosi A.—Fettich N., i. m. II. t. 31; V. t. 11—12.

⁸⁴ Hampel, J., i. m. III. t. 275. t. 1—2.

⁸⁵ Kovrig I.—Korek J., i. m. 104. t. 1—2; 105. t. 1.

⁸⁶ Hampel, J., i. m. III. t. 369.

⁸⁷ Hampel, J., i. m. III. t. 188. t. 2—3.

⁸⁸ Kovrig I.—Korek J., i. m. 104. t. 3—4.

⁸⁹ Fettich N., Arch.Ért. 43 (1929) VIII. t. 2—3; Marosi A.—Fettich N., i. m. V. t. 5 stb.

⁹⁰ László Gy., A koroneói lelet... 66—71., 45—46. kép, IX—X. t. Kovrig I.—Korek J., i. m. 262—, 4—5. kép; Vinski, Z., Opuscula Arch. 3 (1958) II. t.

⁹¹ Nagy S., i. m. XVI. t.

⁹² László Gy., Kolozsvári Márton és György Szent-György szobrának lószerszáma. (Kolozsvár 1942) 58—59., 7. kép.

megfigyelések alapján egyértelműen nem rekonstruálható, ezért meglegszünk annyival, hogy az előkerülés pontos körülményeit dokumentáljuk és ennek megfelelően közöljük a vereteket. A teljes lószerszámot mégis alighanem pontosan elképzelhetjük. Az iváncsai farhámhoz meglepően jó, egykorú (VII. sz.) ábrázolásunk van. A kaukázusi Albaniában talált lovas szobor alakú füstölő⁹³ lószerszámján kettős sorban pontosan ugyanúgy sorakoznak a félgömb alakú díszek, mint az iváncsai sír-

11. kép. Iváncsa
Рис. 11. Иванча
Fig. 11. Iváncsa

ban — a teljes lószerszámot is a szobor mintájára képzelhetjük el.

A korábbi irodalmunkban eddig nem tárgyalt „nyeles” lószerszámdíszek főleg Dunaiúvárosban gyakoriak. Ilyen volt a 10. sír lószerszáma,⁹⁴ ilyenek kerültek elő az Öreghegy ÉNy-i lejtőjén a Tiszuczky-féle,⁹⁵ a Szabó-féle⁹⁶ és a közöletlen Nagy-féle⁹⁷ lovassírokból. E jó

elvi párhuzamokon túl azonban pontos formai megfelelőjét eddig nem ismerjük.

A tótipusztai farhám nem sokban különbözhetett az Iváncsaitól. A „nyeles” veretek⁹⁸ ott is megtalálhatók. László Gyula ezeket, a kunágotai korai avar lószerszám mintájára, a ló oldalán szabadon lecsüngő szíjak végére rekonstruálta.⁹⁹ A tótipusztai „nyeles” veretek azonban nyilván az iváncsaiakhoz hasonlóan a farhám szerves részeként a ló hátán helyezkedtek el.

Nagy kár, hogy a mintegy 30 rozettának és 5—6 nyeles veretnek, amelyek a sügyelőt és a kantárt díszítették, nem lehetett a helyzetét megfigyelni. A ránk maradt feltűnően nagy számú veret alapján ezek okvetlenül hasonlítottak a farhámra, tehát másként helyezkedtek el, mint pl. a csókai (Čoka) vagy aradaci veretek.

Iváncsai rozetta típusunkat az avarok egész ideje alatt készítették és használták — önmagában tehát nincs kronológiai jelentősége. A mienkkel megegyező nagyobb és kisebb méretben előfordulnak már a főnlaki (Felnac)¹⁰⁰ és kunszentmártoni¹⁰¹ ötvös készletekben, de ugyanilyen rozettát préseltek a szentesi¹⁰² préselőmintán is. Noha a két ötvössír lelet a VII. század első felében-harmadában került földbe, egykorú, megegyező típusú, korai avar rozettás lószerszámot nem sokat ismerünk.¹⁰³ Az aranylemezzel bevont csókai (Čoka) készlet¹⁰⁴ egykorú az iváncsai sírral, míg Dévényújfalun (Devinska Nova Ves) a 805., 842. és 878. lovassírokból a hasonló bronzból préselt rozetták már öntött indás övkészletekkel, késői kengyelekkel, falerákkal, hullámvonal díszes VIII. századi edényekkel együtt szerepelnek.¹⁰⁵

Végigelemezve a rokon leleteket, megállapíthatjuk, hogy az iváncsai lovassír egy szűkebb és egy bővebb körhöz kapcsolódik. A szűkebb kör a tótipusztai fejedelm és családja (Igar) alá tartozó kíséret sírjai (Dunapentele). Az iváncsai halott is e kíséret tagja lehetett.

A bővebb kör a „lemezes” csoport szabályos vagy fegyvertelen lovassírai: Kiskassa, Kecskemét-Miklóstelep és -Ballószög, Székesfehérvár, Csóka (Čoka), Aradac, Rékás, Csengőd, Wien-Liesing, avagy ló nélküli gazdag temetkezései: Szeged-Átokháza és -Fehértó. Még távolabbról az egész ún. lemezes kör, amelyből szintén idéztünk példákat: Alattyán, Regöly, Budapest-Tihanyi tér, Mártély, Győr, Ábony stb. megfelelő korú sírjai.

A keltezés kérdései

Az iváncsai rozetták korához és eredetéhez a főnlaki préselőminta lelet nyújt tájékoztatást, ebben találjuk meg pontos párhuzamait. A főnlaki együttes kora már csak azért sem lehet közömbös számunkra, mivel a mintakincs egyik különlegessége: a három félgömb alakú bemélyedéssel és — mintával díszített szíjvég éppúgy megtalálható a dunaiúvárosi Öreghegy leletei között,¹⁰⁶ mint a főnlaki (Felnac) típusú rojtos-végű lószerszám veret.¹⁰⁷ A környei 90. korai avar lovassír főnlaki típusú rozettáit legutóbb Salamon Ágnes az egész

⁹³ A sok helyen közölt szoborról az egész lószerszámot oldalról feltüntető képet közöl Артамонов, М. И., История Хазар (Ленинград 1962) 257., — Hasonló, de valamivel díszesebb farhámot ismerünk egy VII. századi varakshai terrakotta lovasszobor töredékről is Шишкин, В. А., Варахша (Москва 1963) 183., 103. kép.

⁹⁴ Hekler A., i. m. 10. kép 2.; Marosi A.—Fettich N., i. m. IV. t. 38—40 már külön-külön közli a rozettákat és az időközben letört nyeleket.

⁹⁵ MNM 27/1910, 42—44. Marosi A.—Fettich N., i. m. VIII. t. 1—4.

⁹⁶ MNM 50/1910, 11. Marosi A.—Fettich N., i. m. VIII. t. 13—14.

⁹⁷ MNM 49/1910, 13.

⁹⁸ Hampel, J., i. m. III. 267. t. 16—17.

⁹⁹ László Gy., Kolozsvári Márton... 55—56., 6. kép, IX. t.; Ua., Études... 257—258., 61. t. — részben más — javított — rekonstrukcióival.

¹⁰⁰ Fettich N., Az avarok műipar Magyarországon. AH I (Bp. 1926) V. t. 26, 27, 29.

¹⁰¹ Csallány D., A kunszentmártoni avarokori ötvössír. (Szentes 1933) II. t. 14. (préselőminta) IV. t. 4. (préselt dísz).

¹⁰² Csallány D., i. m. VII. t. 8.

¹⁰³ Mezőbánd 44. lovassír [Kovács I., Dolg. 4 (1913) 321., 39. kép 2—5], Törökbálint 1. sír [Kovrig I., FA 9 (1957) 119., 17. t. 3—8], Gátér 193. sír [Kada E., ArchÉrt. 26 (1906) 208—210., 193. c. kép], Szigetszentmiklós—Háros 5. sír [Cs. Sós A., Arch.Ért. 88 (1961) 32., 4. kép 6.], Környe 90. sír [Salamon Á., Acta Arch. Hung. 21 (1969) 283., 8. kép. 1.].

¹⁰⁴ Kovrig, I.—Körök J., i. m. 293., 95. t. 3—5; 96. t.; 97. t. 1—29 — a többség a mienkkel egyező nagyobb típus; 97. t. 30—91. kapcsol. Aranylemez borította a zavaros együttes és korú gátéri 193. sír rozettáit is. Kada E., i. m., i. h.

¹⁰⁵ Eisner J., i. m. 181—182., 189—190., 84. t. 4., 7., 9; 88. t. 2., 4., 9; 90. t. 9—15.

¹⁰⁶ Marosi A.—Fettich N., i. m. VIII. t. 43.

¹⁰⁷ Uo. VIII. t. 44.

környei temető történeti értelmezésén keresztül 527—568 közé keltezte, legfeljebb azt engedve meg, hogy a temető használata a VII. század elejéig folytatódott.¹⁰⁸ Hasonló korai kelteztést figyelhetünk meg a keszthely-fenekpusztai („horreum-temető”) 15. sírjánál,¹⁰⁹ amelynek remek főnlaki típusú ezüst övkészletét a publikáló Barkóczi László — a főnlaki, kunszentmártoni és gátéri préselőminta készletre is hivatkozva —, ugyancsak történeti megfontolások alapján, 546—582 közé keltezte.

Bár elméletileg elképzelhető, sőt valószínű, hogy a szobán forgó övkészlet és lószerszám rozetta típusú már a VI. század utolsó harmadában is használták, erre egyelőre nincs bizonyíték, még kevésbé arra, hogy már az avarok kezdete előtt elterjedtek volna hazánkban.

A főnlaki (Felnac) avar lovassír több préselőminta megegyezik vagy közeli rokon a kunszentmártoni készlet mintáival. A kunszentmártoni préselőminta készletet Csallány Dezső a sírletben szereplő bizánci bronz és üveg exagiumok alapján megbízhatóan a VII. század elejére keltezte.¹¹⁰ Pontosabban: eddig az ideig gyűlt össze az ötvösmester szerszám készlete, amely tehát csak *az után* kerülhetett sírba.

Az európai Törökországban Çatal-tepe (Akalan) mellett talált kincslet 4 arany szíjvégéből 3 megegyezik a főnlakiakkal.¹¹¹ A kincsben 420 bizánci érmet került elő, a legutolsók Heraklius és Heraklius Konstantinus közös veretei voltak (613—631).¹¹² Ez nyilván mérvadó a főnlaki lelet keltezésére is.

A fenékpusztai 15. sír s vele együtt a főnlaki mintakészlet keltezéséhez még fontosabb a Főnlaktól (Felnac) mindössze 5 km-re, Németszentpéteren (Sinpetru German) feltárt gazdag korai avar lovassír. A Főnlak—Fenekpuszta 15. típusú préselt ezüst övkészlet itt Heraklius és Heraklius Konstantinus 620 körül vert, átlukasztott, nyakban viselt arany solidusával került elő.¹¹³

Nem kevésbé lényeges a Linz-zizslai bajor temető 97. sírjának Főnlak—Fenekpuszta 15. típusú ezüst övkészlete.¹¹⁴ A temetőben 630 körül vert bizánci pénz

is előkerült, a közvetlen keltezéshez azonban fontosabb a szobán forgó 97. sírban talált díszítetlen langobard aranykereszt. A langobard aranykeresztek megjelenését magában Itáliában sem lehetett eddig a VI. század utolsó évtizedénél, a VI—VII. század fordulójánál korábbra keltezni.¹¹⁵ Az Alpoktól északra jutott legkorábbi langobard aranykeresztek keltezését két lelet teszi lehetővé, az egyiket Maurikiosz Tiberiosz (586—602) a másikat Fokasz (602—610) pénzlenyomatai keltezik, illetve megadják azt a terminus post quem-et, ami *után* a kereszték készültek.¹¹⁶ A linzihez hasonló díszítetlen kereszték az Alpoktól délre és északra egyaránt a legkésőbbiek közé tartoznak, koruk belenyúl a VII. század második felébe. Mindez jól összevág a temetőre kialakított egységes keltezéssel.¹¹⁷ Kezdeté: 620/630 tájára tehető.

Az aradaci korai avar temető 85. sírjában is került elő Főnlak—Fenekpuszta 15. típusú ezüst övkészlet.¹¹⁸ Ahhoz, hogy a temető 567 után keletkezett, a legkisebb kétség sem férhet; a II. sírban egyébként Tiberiosz Konsztantinosz (578—582) agyonkopott, kilyukasztott bronzérme került elő.¹¹⁹ Egyetérthetünk tehát a temetőre javasolt keltezéssel: VI. század vége—VII. század első fele.¹²⁰

Mindezek az adatok meglehetősen jól összevágának.¹²¹ A régészeti leletek keltezésének régi szigorú és száraz módszertanát tehát egyelőre a legesábitóbb történeti feltevések kedvéért sem mellőzhetjük. Aminthogy bajosan lehet figyelmen kívül hagyni azt a lassan 500 hiteles *pannoniai* langobard sírleletet sem, amelyet valóban 526/27—568 közé keltezhetünk, s amelyben eddig a környei vagy fenékpusztai típusú emlékanyagnak a legcsekélyebb hatása sincs és viszont.

A régészeti és történeti adatokat összegezve, megállapíthatjuk, hogy eddig nem került fel olyan konkrét adat, amelynek alapján a főnlaki, kunszentmártoni, gátéri préselőminták korát és a velük összefüggő emlékeket tényleges koruknál egy évszázaddal korábbra lehetne keltezni.¹²²

¹⁰⁸ Salamon, A. i. m. 291—292.

¹⁰⁹ Barkóczi, L., Acta Arch. Hung. 20 (1968) 283., 63. t. 1—17; 70. t. 3. Keltezése 310.

¹¹⁰ Csallány D., A kunszentmártoni... 47.

¹¹¹ Ezt az összefüggést először László Gyula gyümölcsoztotta [Adatok az avarok műipar ó-keresztény kapcsolataihoz (Bp. 1935) 12., II. t. 4—5.].

¹¹² Филов, Б., Находка при Акалан. Bull. Soc. Arch. Bulg. III. (1912—1913) 324., — a párhuzamokhoz vö. Feltich N., Az avarok műipar... IV. t. 2—4.

¹¹³ Dörner, E., SCIV 11 (1960) 423—433., 4. kép 2., az érmet 4. kép 5.

¹¹⁴ Ladenbauer-Orel, H., Linz-Zizlau (Wien—München 1960) 69., 9. t.; 26. t.; 46. t.

¹¹⁵ Fuchs, S., Die langobardische Goldblattkreuze aus der Zone südwärts der Alpen (Berlin 1938). A legkorábbi, erősen vitatott darab Cleph (572—574) állítólagos monogramját viseli (42). Első biztos fellépése Agilulf (590—605) alatt igazolható (46). Ugyanerre a korszakra utalnak azok a darabok, amelyekbe díszítésként bizánci érmetek préseltek: Maurikiosz Tiberiosz (582—602), Fokasz (602—610), Herakliusz (610—641) (uo. 48—55).

¹¹⁶ Hessen, O. von, Die Goldblattkreuze aus der Zone nordwärts der Alpen; in: Problemi della civiltà e dell'economia longobarda (Milano 1964), 199—. A szerző szerint a VII. század előttre sem Itáliában sem az Alpoktól É-ra nem keltezhetők (215—216). Az itáliai eredetű díszítetlen példányok általában későbbiek (203).

¹¹⁷ Ladenbauer-Orel, H., i. m. 85.; H. Mitsch-Märheim, Goldene Spuren, Dunkler Jahrhunderte, Die Völkerwanderungszeit in Österreich (Wien 1963), 171—172. (A temetőt 630—680 közé keltezi) Az avar-meroving kapcsolatok részletes kronológiai elemzésében Fr. Stein [Stz 16 (1968) 235—] a temető kezdetét 620/630 körül állapítja meg.

¹¹⁸ Nagy S., i. m. 62—63., 22. t. 17—19; 23. t. 2—14.

¹¹⁹ Uo. 62., 24. t. 6.

¹²⁰ Seoba Naroda (Zemum 1962) 12.

¹²¹ A csókai rozettákat Kovrig Ilona a VII. sz. 2. felére keltezte [Kovrig J.—Körök I., i. m. 293], a sziget-szentmiklósiakat Cs. Sós Ágnes 670 előttre [Arch.Ért. 88 (1961) 49]. A perescespinói leletre támaszkodó keltezése az adott esetben jó, de mint a dévényújfalusi példák mutatják, a rozetták használatával a VIII. században is számolnunk kell.

¹²² Anélkül, hogy a környei és fenékpusztai temetők egymással összefüggést mutató meglepő keltezésének részleteibe itt belemennénk, szabad legyen mégis néhány észrevételt tennem. Barkóczi László keltezésében nagy szerepet játszik a fenékpusztai 8. sír bizánci éremutánzata [Acta Arch. Hung. 20 (1968) 292., 58. t. 3 és 69. t. 10]. Szerinte ez a hátlap típus I. Anastasius és I. Justinianus koráig fordul elő — ezt először terminus post quem-ként, majd alább abszolút kronológiai alapként gyümölcsozteti (306). Sajnos, ez az érvelés elnézésen alapul. Ugyanez a hátlap típus és felirat változatlan együttesében Fokasz (602—610) általános, sőt Fokasz és Maurikiosz Tiberiosz (582—602) érmein kifejezetten gyakori. A kérdés további elmélyült numizmatikai vizsgálatot igényel. A fenékpusztai éremutánzat rajzos stílusa mindenesetre közelebb áll a VI—VII. század fordulójához, mint az egy évszázaddal korábbi időhöz. — Salamon Ágnes korábbi jó keltezését [véleményét idézi Cs. Sós Á., FA 10 (1958) 123., 39. j.] Simonyi Dezső történetileg figyelmeztető, de régészeti alaptalan elképzelései másították meg [Simonyi, D., Acta Arch. Hung. 10 (1959) 248; Salamon Á., i. m. 289., 72—73. j.], illetve Barkóczi László fenékpusztai eredményei befolyásolták (uo. 288.). — Mivel a justinianusi korszak igen bőséges történeti forrásanyaga alapján nem jöhet szóba olyan megoldás, hogy Fenékpuszta bizánci uralom alá került

Az iváncsai sírlelet közelebbi korához az aranylemezről kivágott kis pénzutánzatot keresztül juthatunk el. Ez a pénzutánzat ismét összefügg a Tótipusztá—Igar csoporttal. Magát a vezérleletet, Tótipusztát, Konsztantinosz Pogonatosz 669. évi verete keltezi. Kiséretének, népének temetőiben azonban már nem található igazi bizánci pénz, csak utánzatok. Az iváncsaiakkal megegyező sima kerek aranylemezek voltak a duna-újvárosi 10, és 12. (?) sírban, míg bizánci érem préselt utánzata a 7. sírban.

A pénzutánzatok és pótlékok megjelenése szorosan összefügg a bizánci pénzgazdálkodás IV. Konsztantinosz után kezdődő válságával. Az avar területre jutott bizánci pénzek feldolgozásakor Csallány Dezső észrevette a pénz beáramlásának egyre csökkenő folyamatát, és megállapította, hogy IV. Konsztantinosz korától kezdve lényegében megszűnik Avarországban a bizánci pénzforgalom. A késő avar régészetünket annyira ellentmondásossá tevő „pénztelenségre” Csallány politikai magyarázatot¹²³ keresett: a dunai bulgárok 679. évi beköltözése „elvágtá” volna az avarokat Bizánctól.¹²⁴ Ezt az elméletet Fehér Géza világos és cáfolhatatlan történeti okfejtéssel igyekezett helyreigazítani. Kimutatta, hogy a Konstantinápoly—Philippopolis—Serdica—Singidunum főútvonal az avar állam fennállása alatt végig szilárdan bizánci kézben volt. Sajnos, ezek után maga is politikai magyarázatot keresett a pénzek rejtélyes eltűnésére: úgy gondolta, hogy a VII. században Bizánc már csak árukat küldött az avarok országába, és nem adott arany adót, mivel nem félt többé tőlük.¹²⁵

Csallány elméletének igazi kritikája, egy kiváló bizantinológus gazdaságtörténész tollából, egyetlen mondatban¹²⁶ már 1954-ben elhangzott; ez azonban — sajnos — ismeretlen maradt szakköreink előtt. Az avarság „elszigetelődésének” tétele a hazai és külföldi régészetben lassan dogmává merevedett;¹²⁷ figyelmen kívül maradtak a Kazsdanra támaszkodó hazai kritika elszórt megjegyzései¹²⁸ is.

Annak érdekében, hogy ezt a gazdaságtörténeti jelenséget nem gazdaságtörténetiszemzőből elemző tézist kikapcsoljuk az avar régészetből, szeretném itt az adatokat¹²⁹ részletesebben ismertetni.

A British Museum bizánci pénzgyűjteményének megoszlása: a 602—685 közötti 83 éves időszakból 1134 pénz van a gyűjteményben, ez 13,7%-os forgalomnak felel meg. Ugyanakkor a 685—829 közötti 144 évből mindössze 423 pénz került be, ez már csak 2,9%-os forgalom. A továbbiakat ennek megfelelően tételesen vázolom:

Az Ermitázs gyűjteményéből (I. I. Tolsztoj katalógusa) ugyanezt nyerjük:

volna, a régészetileg felvetődött „rejtélyhez” szabad legyen — jövődő megvitatás céljából — néhány történeti adatot idéznem. Johannes Ephes. hist. eccl. VI. c. 31 (ed. E. U. Brooks, 256) szerint Baján Sirmium kapituliációja után (582) az antik nagyváros maradvány lakosait kitelepítette s országában máshol telepítette le. Ugyan ezt teszi kétével később Singidunum lakosaival. Paulus Diac. hist. lang. IV. 37 (SRG 161—166) szerint az avarok Forum Iulii hadjáratuk során a lakosokat rabszíjra fűzték s azzal az ígérettel hurcolták magukkal, hogy a langobardok egykori hazájában, Pannóniában telepítik le őket. A történet folytatása szerint a férfi foglyokat — állítólag — egy lábig lemészárolják, s csak az asszonyokat és gyermekeket viszik magukkal, akik az avarok közt éltek, illetve nőttek fel. Végül Kuvrat fia Kuberről azt írja a Miracula Sancti Demetrii II. c. 5 [Szédeczky-Kardoss S., AT 15 (1968) 84], hogy Pannóniában 668 után bolgárok, szlávok és „több mint hatvan esztendeje elhurcolt bizánci hadifoglyok leszármazottai” felett uralkodott. Az utóbbiak tehát olyan jelentős elemet képviseltek, akiket a VII. század második felében Thessalonikében is számon tartottak! — A három adat szinte meglepően megvilágítja a fenékpusztai „rejtélyt”: későantik-bizánci lakosság és langobard elemek (mindig itáliai női ékszerek!) az avarok uralma alatt. Mindez pontosan akkor és abban az idő-

602—685	83 év	1129 db	13,6%
685—829	144 év	532 db	3,7%

Még meglepőbb az egyes nagyvárosok ásatásánál előkerült pénzek megoszlása:

Korinthos:	578—668	90 év	256 db
	668—811	143 év	19 db
Pergamon:	491—668	177 év	199 db
	668—886	218 év	9 db!
Priene:	491—668	177 év	80 db
	668—886	218 év	2 db
Athen-Agora:	602—685	83 év	1127 db
	685—811	126 év	71 db!
Chersonesos: VI—VII. sz.			421 db
VIII. sz.			0 db!!
IX. sz.			318 db.
Kis-Ázsia általában:	491—668		673 db
	668—800		0 db!

A Szovjetunió teljes európai és kaukázusi területének megoszlása P. P. Kropotkin adatai¹³⁰ alapján:

	AV	AR	AE	Összesen
VI. sz.	106	2	344	452
VII. sz.	125	658	6	789
VIII. sz.	29	1	2	30!!

Az általános pénzeszközök tehát mind a birodalmon belül, mind kívül egyformán katasztrofális. A legjobb eset, ha a pénzforgalom a korábbinak csak 25—10%-ára esik, általános az 5%-ra csökkenés, s korántsem ritka a 0%.

A VI—VIII. századi kárpátmedencei bizánci pénzforgalom¹³¹ pontosan követi a krízist:

VI. sz.	527—602	29 db
VII. sz.	602—669	51 db
VIII. sz.	669—800	1 db!

A bizánci pénz rejtélyes „eltűnése” tehát belső gazdasági folyamat következménye. Az arab hódítások és támadások következtében elvesznek a birodalom korábbi gazdasági bázisai; a megmaradt területeken a későantik városi gazdálkodás katasztrofálisan lehangol, lényegében falusi szintre esik vissza a 670-es évektől. A krízisből csak a IX. században a fríg és makedon dinasztia alatt emelkedik ki az új közép-bizánci birodalom.

A VII. század végétől kezdve azért tűnnek el tehát a bizánci aranyak az avar sírokból, mert magában a birodalomban is csaknem kimernek a forgalomból.

A bizánci pénzek elmaradása önmagában is keltezi a Tótipusztá—Igar csoportot, de nem kissé tágan a

ben, ahová a fenékpusztai leletek, jelen régészeti ismereteink szerint, keltezhetők!

¹²³ Csallány Dezső előtt már hasonlóan: László Gy., Dolg 16 (1940) 152.; Ua. Bp. Tört. I (Bp. 1942) 794.

¹²⁴ Csallány, D., Acta Arch. Hung. 2 (1952) 235—250.

¹²⁵ Fehér, G., Acta Arch. Hung. 5 (1954) 55—59.; Ua., Arch.Ért. 82 (1955) 45—47.

¹²⁶ Каждан, А. П., Византийские город в VII—XI. вв. CA XXI. (1954) 169., 2 j.

¹²⁷ Miközben Csallány Dezső munkáiban nem szerepelt többé, rá való hivatkozással átvesszik pl. Svoboda B., PA 44 (1953) 87—89; Radoměrký P., PA 44 (1953) 112—113; Mütscha-Märheim, H., Goldene Spuren... (1963) 141.; Kovrig I., Das awarenzeitliche... (1963) 229. stb.

¹²⁸ Bóna I., AT 10 (1963) 88; Ua., Arch.Ért. 91 (1964) 131—132.

¹²⁹ Каждан, А. П. i. m. 164—172. után. Az atheni Agorára vonatkozó újabb adatokat Каждан, А. П.—Литаврин, Г. Г., Очерки истории Византии (Москва 1958) III. fejezete alapján idézem.

¹³⁰ Кротокин, В. В., Клады византийских монет на территории СССР (Москва 1962) 13., 3. táblázat.

¹³¹ Kazsdan magyarországi összeállítását Csallány Dezső [Archäologische Denkmäler... 230—241] után egészítettem ki.

„VII. század közepe tájára”, ahogyan mostanában a közleményekben¹³² szerepel. A Heraklius-dinasztia középső tagjainak pénzei (II. Konsztansz, IV. Konsztantinosz) még bőven, sőt éppenséggel bőven áradtak az avar birodalomba [9 db sírból, 18 db a nemesvarbóki (Zemianský Vrbovok) kincsből — összesen 27 db]. Ugyanezt tapasztaljuk az ukrainai bolgárok és a kaukázusi ogurok egykorú sírleleteiben (Szukko 16 db, Maloje Perescsepino pénzei közt 18 db, Kelegejszkije hutora pénzei közt 1 db, Zacepilovkán 2 db, Kamuntán szintén 2 db — összesen 39 db!).¹³³ Már Jónás Elemér megállapította, hogy a kiskőrösi avar pénzek a Heraklius-dinasztia középső tagjainak pénzeit *utánozzák* (a későbbi IV. Konsztantinosz érme!) az avar pénzutánzást tágabban a VII. század második felére, azon belül a század utolsó harmadára keltezte.¹³⁴ Ez a kora a dunai városi síroknak és az iváncsai sírnak is, a leletcsoport terminus post quem-je pedig a tótipusztai sír érme (669).

Az avar pénzutánzatok nem értelmezhetők a „belső avar pénzforgalom” jeleinek. A Tótipusztá—Igar-csoport vezetői és előkelői körében korábbi hazájukban elterjedt a másvilági obulus sírhatételének szokása (Maloje Perescsepino, Kelegejszkije hutora, Zacepilovka, Kamuntá).¹³⁵ Csupán a sírobulusokat helyettesítik aranyból kivágott sima vagy préselt, aranylemezzel bevont bronz, aranyból öntött stb. primitív pénzutánzatokkal.¹³⁶

Összefoglalás

A Tótipusztá—Igar csoportról először László Gyula állapította meg, hogy az avarok második felét megnyitó, újonnan beköltözött népesség vezérleletei.¹³⁷ A kutatók többsége a csoporttal együtt fellépő új temetkezési rítus, fegyverzet, lószerszám és viselet alapján elfogadta a megfigyelést, amelynek régészeti értelemben vett helyességéhez ma már nem sok kétely férhet. Annál vitatottabb és homályosabb e csoport eredete¹³⁸ és történeti háttere. Tisztultabb képet csak legutóbb teremtettek Szádeczky-Kardoss Samu kutatásai,¹³⁹ aki sikeres forráskritikával újból valószínűsítette a Nagy Géza-féle tételt: a Kuvrát negyedik fiának Pannóniába költözéséről szóló adatok megbízhatóságát.¹⁴⁰ Eszerint röviddel a 668 előtt elhunyt Kuvrát bolgár kán negyedik fia, Kuber, valóban Pannóniába költözött volna népével, ahonnan maga és kísérete a VII. század vége felé Thessaloniké

vidékére menekült; 705-ben unokaöccse Tervel bolgár kán még említi ott lakó nagybátyját.¹⁴¹

Kuvrát pontusi bolgár birodalma felettébb jó kapcsolatot tartott fenn Bizánccal, maga a kán azután, hogy 634/35 táján lerázta az avar fennhatóságot, Heraklius császártól megkapta a patricius címet, és élete végéig szoros barátságban élt a bizánciakkal. A pontusi bolgár—bizánci idillnek Kuvrát halála után a kazárok támadása vetett véget; Asparuch dunai bolgár honfoglalása egyik láncszeme a kazár támadások nyomán széthulló bolgárság szétköltözési folyamatának. Testvére, Kuber, avar földre, Pannóniába menekült néprészével, és az avar kagán alattvalója, pontosabban pannóniai helytartója (alkirálya) lett, míg össze nem vészett a kagánnal és Thessaloniké környékére nem költözött.

Mit mondanak mindezzel kapcsolatban a régészeti leletek? Ukrajnából három pénzsekkel keltezett hatalmas leletet ismerünk az események korából. A hazai kutatás ezek közül kettőt a keleti avar hatalommal szokott összefüggésbe hozni,¹⁴² holott ez nem lehetséges: mindhárom egész emberöltővel későbbi annál a 634/35 körüli időnél,¹⁴³ amikor Kuvrát bolgárjai lerázták magukról az avar fennhatóságot, és önálló bolgár hatalmat létesítettek. Mindhárom lelete bizánci ékszerek és pénzek tömege jellemző, ez teljes mértékben összevág Kuvrát bolgárjainak életfogytiglan tartó bizánci szövetségével. Ugyanakkor mindhárom szöges ellentétben áll a 626. évi vereség után a bizánci politikából gyakorlatilag kikapcsolt dunavölgyi avarok bizánci ékszerekben való közismert szegénységével.

Mindhárom „kincset” — a legújabb szovjet irodalom kétségbe vonja, hogy kincsek lennének, s gazdag sírleletekként írja le őket — ugyanarra a korszakra lehet keltezni. Maloje Perescsepino gazdag bizánci éremanyagában az utolsók II. Konsztansz (641—668) veretei;¹⁴⁴ Kelegejszkije hutorán is II. Konsztansz érmei voltak az utolsók;¹⁴⁵ valamint ugyanígy Zacepilovkán — a nálunk nem ismert gazdag lovassírban — a bőséges bizánci éremanyag szintén II. Konsztansz érmeivel¹⁴⁶ záródott. Mindhárom sír Kuvrát pontusi bolgár kánságának kiemelkedő lelete, fejedelmek és családjaik temetkezőhelye. A negyedik hasonló leletet a dagesztáni Kamuntán ugyanezek az érmei kelteznek;¹⁴⁷ nyilván annak a kubáni ogur (onogur—bolgár) törzsszövetségnek kiemelkedő lelete, amely 600 után több mint félszázadig sikeresen megőrizte önállóságát a kazárokkal szemben.¹⁴⁸

¹³² Pl. *Kovrig I.*, Das awarenzeitliche... 228—230. — Az érvként felhozott Szeged-Makkoserdő 24. fülkesír egyetlen adat, amely nehezen szólhat sok adat ellen. A pontusi bolgárok pannóniai beköltözése nem függvénye a dunai bolgár honfoglalásnak, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy Asparuch bolgárjai a 60-as évek legvégén, a 70-es évek elején már az Aldunánál tanyáztak [*Nagy Géza*, A magyar nemzet története. Szerk. *Szilágyi Sándor* (Bp. 1895) CCCXLVIII—IX].

¹³³ *Kponomukun*, B. B. i. m. 26, 138, 139, 250, 268. számok.

¹³⁴ *Jónás, E.*, Démarateion I (1935) 130—136.; *László Gy.*, Adatok... 28—30.

¹³⁵ Vö. 133. j.

¹³⁶ A lelőhely nélküli darabokon túl: Kiskőrös [*László Gy.*, Adatok... X. t. 4—5; *Ua.*, *Dolg.* 16 (1940) XXII. t. — a későbbi Konsztantinosz Pogonatosz pénzének utánzata!], Dunapentele (Dunaiújváros) 7, 10 és 12 (?) sír [*Hekler A.*, i. m. 12. kép és 21. kép 3; *Marosi A.*, *Fettich N.*, i. m. I. t. 3; II. t. 11; IV. t. 6. — a zavart nem oszlatja el a Fettichre támaszkodó *Huszár Lajos* sem (*Acta Arch. Hung.* 5 (1955) 74.)], az utóbbiakhoz kapcsolódik most Iváncsa. Valószínűleg még primitívebb pénzutánzatok vannak a Bp.-Tihanyi téri 4. sírban — az előzőkhöz hasonló méretű kerek bronzlemez arannyal bevonva — és a 6. sírban — kis aranyozott bronzkorong [*László Gy.*, *LA II.* 107., IX. t. 29 és XII. t. 8.] — egykorú, a VII. század utolsó harmadából származó sírokból. A bolyi 3. lovassírban talált különös arany-réz ötvözet is ebbe a csoportba tartozhat, bár ez

esetben a nem bizánci eredet gyanúja is felmerülhet (*Papp L.*, *JPMÉ* 1962, 171., 8. kép, VI. t. 10.).

¹³⁷ Először: *László Gy.*, *Dolg.* 16 (1940) 147, 152—153.; *Ua.*, *LA II* (1941) 110—112.; *Ua.*, *Études*... 256—258, 270—272, 283—293. — Sajnos az újabb hazai történeti irodalom nem tud a prioritást bizonyító korai dolgozatokról. — A közép avar korszak köznépi leleteinek sajtásait legutóbb részletesen tárgyalta *Szabó J. Gy.*, *EgriME* 6 (1958), (Eger 1959) 29—54. Dolgozata — sajnos — már kéziratomból lezárása után látott napvilágot.

¹³⁸ A kérdést összefoglalom: Fejér megye története I. (s. a.) A második „avar” hullám c. fejezetében.

¹³⁹ *Szádeczky-Kardoss S.*, Kuvrát fiának, Kubernek története és az avarokori régészeti leletanyag AT 15 (1968) 84—87.

¹⁴⁰ *Nagy G.*, i. h.

¹⁴¹ *Szádeczky-Kardoss S.*, i. m. passim.

¹⁴² Az ún. keleti avar „poltava” kaganátus elmélete. Legutóbb: *László Gy.*, *Études*... 278—284, 288—.

¹⁴³ *Nagy G.*, i. h.; *Mitscha-Märheim, H.*, i. m. 138.; *Артамонов, М. И.*, i. m. 112. 160—167.; *Szádeczky-Kardoss S.*, i. m. 85.

¹⁴⁴ *Кроноткин, В. В.*, i. m. 36.

¹⁴⁵ *Uo.* 37.

¹⁴⁶ *Uo.* 36.

¹⁴⁷ *Кроноткин, В. В.*, i. m. 30.

¹⁴⁸ *Артамонов, М. И.*, i. m. 181—; *Czeglédy K.*, Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. (Bp. 1969) 107—108.

E kaukázusi—pontusi kultúra röviddel 668 után hirtelen megszakadt. Hogy a veszedelem keletről jött, arra az Azovi-tenger közelében, Szukkón talált pénzkincs utal. A többségében II. Konsztansz (641—668) solidusaiból álló lelethez 1 arany és 1 ezüst IV. Konsztantinosz (668—685) veret társul, pontosan jelezve az időt, amikor a pénzt kénytelen volt tulajdonosa eladni.¹⁴⁹ Ugyanebben az időben ásta el gazdája a Kárpát-medencében a nemesvarbóki (Zemianský Vrbovok) kincset, amelynek utolsó érme, egy sereg II. Konsztansz pénzéhez csatlakozó egyetlen IV. Konsztantinosz érme: 668—669. évi veret.¹⁵⁰ És ugyanezzel az éremmel tűnik fel a Tótipusztai—Igar csoport első és egyetlen fejedelmi lelete; a tótipusztai sírt IV. Konsztantinosz 668—669. évi verete keltezi.¹⁵¹ Ettől kezdve keleten és nyugaton egyaránt megszűnik az érme használata.

A tótipusztai fejedelem sírja tele van bizánci ékszerekkel, többek között két ugyanolyan bizánci aranykereszt volt benne, mint Kelegejszkije hutorán, bizánciak a sír övveretei, fülbevalói is. A fejedelem rokonai mindhárom igari sírban bizánci csüngőket, fülbevalókat viseltek, de kíséretük tagjainak éppúgy kijutott a bizánci ékszerekből a dunapentelei 10. és 12. sírban, mint népük egyes tagjainak pl. a kiskassai sírban.

Honnan ez a hirtelen — az avarságnál már régen nélkülözött — bizánci ékszerbőség? És éppen abban a csoportban, amely kutatásunk ma már szilárdnak látszó véleménye szerint éppen 670 táján kívülről érkezett az avar birodalomba. Az adatok szinte felkínálják, hogy egyeztessék őket. Kuvrát évtizedeken át bizánci szövetségben élt bolgárjai azok, akikre ilyen szoros bizánci kapcsolatok jellemzők lehetnek.¹⁵² A leletcsoport bizonyos fokú rokonsága a korábbi, a VII. század első harmadáig terjedő avar kultúrával nagyon is érthető, hiszen 634/35-ig maguk is az avarok alattvalói voltak. Az eltérések is érthetőek. A 620—30-as évek súlyos veresei után a Kárpát-medencébe szorult avarság nem követhette többé spontán a steppéken zajló általános fejlődést.¹⁵³

Az új bevándorlók nyomai nemcsak a — mindenkor vitatható — sírleleteken keresztül foghatók meg.

¹⁴⁹ Uo. 22.

¹⁵⁰ Radomérský, P., i. m. 113. A kincsleletet a korai és közép avarok történeti és időrendi határvonalaként értékelí már Kovrig I., Das awarenzeitliche... 230.

¹⁵¹ Csallány, D., Acta Arch. Hung. 2 (1952) 239.—Ha már a bizánci pénzekkel való egzakt keltezésnél tartunk, szabad legyen felhívnom a figyelmet az első bizánci pénzzel keltezett későavar típusú leletekre. Az ukrainai Sztolbicán egy rendkívül gazdag kurgán-sírból sisakkal, pajzzsal és karddal együtt olyan övdíszek kerültek elő, amelyekhez az öntött griffes-indás anyagból jó párhuzamok egész sorát lehet összeállítani: pl. Hampel J., III. 75. t. 1—4; 112. t. 14; 151. t. 4—5; különösen 157. t. 10; 156. t. 13; 160. t. 10; 207. t. 10; 256. t. C. 3; 467. t. 81, 4—5 stb. — Csupa olyan avar övdíszek, amelyeket újabban a IX. vagy éppen a X. századból szokásos keltezni. Sztolbicán a rokon övdíszek III. Theodosius (716—717) és III. Isauriai Leo (717—741) nem átlukasztott, nem kopott arany solidusaival együtt sírból kerültek elő (Kponomkyn, B. B., i. m. 24., 48. sz. 18. t. 1. felül). — Mindezek a hasonló típusú avar övdíszek klasszikus VIII. századi keltezését bizonyítják. — Az ún. laposindák és a vrapí (albán) kincs díszítő stílusát a Romanovszkaja sztanyicán feltárt kurgán egyik aranylemeze keltezi — amely szintén III. Isauriai Leo aransolidusával került elő (Kponomkyn, B. B., i. m. 27., 84. sz. 18. t. 3).

¹⁵² Klasszikus tömörséggel fejti ki mindezt László Gyula [Dolg. 16 (1940) 152—], aki akkoriban maga is „újabb bolgár—török hullámra” gondolt.

¹⁵³ Ahogyan Szádeczky-Kardoss Samu nem osztja Kovrig Ilona történeti szkepszisét (i. m. 85., 12. j.), magam régészeti kétségeit tartom túl óvatosnak (Das awarenzeitliche... 229—230). — A novi pazari temetővel ebben az összefüggésben valóban keveset lehet

A dunaújvárosi Öreghegyen a VII. század középső harmadában virágzó korai avar telepnek¹⁵⁴ váratlanul véget vet valami. Az esemény hirtelen következett be: azokba a házakba, amelyekbe a nyári legelőkre vonult lakók vissza szándékoztak költözni, és emiatt a szétszedett házak üres cölöplyukait gondosan nagy kőlapokkal fedték be, soha többé nem térhettek vissza. A fennsíkon az új nomád urak ütötték fel jurtáikat. „Titkos” temetőjük alig 50—100 m-re fekszik a korábbi avar falutól.¹⁵⁵

Ezzel egyidőben átalakul az avar birodalom politikai és területi szervezete, különösen feltűnő ez a Kárpát-medence nyugati és északnyugati felében s a hozzá csatlakozó osztrák és morva területeken.¹⁵⁶

662-ben még nincs nyoma az átalakulásnak. Ez évben a megbuktatott langobard király Peretarit, még a „régí” avar kaganatusba menekül.¹⁵⁷ Egy évvel később 663-ban Grimoald langobard király szövetségében és megbízásából az avar kagán leveri Lupust, Forum Iulii lázadó herceget.¹⁵⁸ Ettől kezdve a VIII. század második feléig megszakadnak az avar — langobard kapcsolatok.

Nem így nyugat felé, Szent Emmerám legendája szerint az „avarok” 680 előtt váratlanul megjelennek nyugaton, és feldőlnek az Enns melletti Lauriacumot.¹⁵⁹ Határuk ettől kezdve 791-ig szilárdan az Enns mellett húzódik, mögötte vagy 100 km-nyi lakatlan gyeppel.¹⁶⁰ A gyeptől mögött, a korábban elhagyott bécsi medencében, feltűnnek a „lemezes” csoport lovassírbjai, az első szab-lyákkal, íjjal, nyíllal, tegezzel felfegyverzett, lemezes övvereteket, varkocsszorítókat és 4 gömböcskés arany—ezüst fülbevalókat viselő, oldalpálcaes zablás, lapos talpú kengyeles lovakkal temetkező csoport éppen Bécs területén.¹⁶¹ Az új „avar” hatalom nyugati politikája tehát alapjaiban megváltozott. Kiterjedt arra a Dunától északra eső területre is, amelyet a korai avarok soha nem szálltak meg. Szent Démétriosz legendája szerint Kuvrát negyedik fia szlávok felett is uralkodott.

Bizánccal éppen 50 esztendeje megszakadtak a korai avar kaganatus kapcsolatai. Most valami meglepőről értesülünk. Amikor IV. Konsztantinosz 674—678 közti nagy arab támadást sikeresen visszaverte, a követségek között, amelyek ajándékokkal és szerencsekívánatokkal

kezdeni. A korábbi, VII. századi pontusi—bulgáriai—magyarországi összefüggésekre azonban már Fehér Géza figyelemreméltó bizonyítékokat idézett [A bolgár—törökök szerepe és műveltsége. (Bp. 1940) 40—47, 67]. Hogy a mádarai III. falem 5. sírjának övkészlete [legutóbb: Станчев, Ст.—Иванов, Ст., Некрополът до Нови Пазар (Sofia 1958) 20., 2. kép] szorosan kapcsolódik egyrészt a pontusi leletekhez, egészen Kamuntáig, másrészt bizonyos magyarországi leletekhez (Hajdúszoboszló és közöletlen granulált övveret a sárospataki ref. kollégium gyűjteményében), alig vonható kétségbe. Azt hiszem, a mádarai-szadoveci típusú korai bolgár leletek szaporodása még összefüggések sorozatát fogja eredményezni.

¹⁵⁴ Előkéskészületben a Fontes Arch. II. kötetében.

¹⁵⁵ Nagy kár, hogy a Hekler-féle dunapentelei (dunaújvárosi) sírok kézzel formált edényei nem maradtak ránk. Az iváncsai edény mindenestre anyagára, színére és formájára nagyon különbözik a dunaújvárosi telep korai, kézzel formált edényeitől. — A korai és közép-avar, kézzel formált keramika közti bizonyos különbségekre vö. Bóna I., Arch.Ért. 84 (1957) 161.

¹⁵⁶ Bóna I., AR 20 (1969) 611—614. II. t. (térkép).

¹⁵⁷ Paulus Diac. hist. long. IV. 51 (SRG 176).

¹⁵⁸ Uo. V. 19. (SRG 193).

¹⁵⁹ MGH. SS. rer. Mer. IV. 476 Z. 28—477. — Az esemény új keltezése: 680 vagy közvetlen előtte: Klebel, E., Zur Geschichte des Herzogs Theodo. Zur Geschichte der Bayern (Darmstadt 1965) kiadványban 180—193.

¹⁶⁰ A határkérdésről részletesen: Deér, J., Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches. Karl der Grosse I. (Düsseldorf 1965) 743—753.

¹⁶¹ Mossler, G., Ein frühgeschichtliches Gräberfeld in Wien-Liesing. JÖAI 37 (1948) 216—238.

kal megjelentek Konstantinápolyban (678), ott találjuk az „avar” kagán gratuláló követeit is.¹⁶² Ezek csak a Bizánc-barát új kagán követei lehetnek.

Az általános átalakulást mellőzve, térjünk vissza arra, hogy Kuvrát bolgár népének egy része Pannóniába költözött. Egyik központjuk az elmondottak alapján Fejér-megye területén lehetett. Tótipusztza — Igar, Dunaújváros, Iváncsa egymással egykorú temetkezései kerekén 670 táján kezdődnek, de egyik helyen sem folytatód-

nak egy emberöltőn túl. Utánuk az egész területen öntött griffes-indás öves népcsoportok szegényes temetői tűnnek fel, a régi fénynek és gazdagságnak halvány nyomai nélkül.

Mi történt ezekkel az előkelő emberekkel. Elmentek Kuber-rel,¹⁶³ másbóvá költöztek, beolvadtak a III. avarkori hullám mindent magába olvasztó tömegébe — csak további kutatások és szerencsés leletek világíthatják meg.

Bóna István

АВАРСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ С КОНЕМ ИЗ ИВАНЧИ

Резюме

Автор публикует находки, обнаруженные в с. Иванча (ком. Фейер) в богатом погребении с конем аварской эпохи, наполовину разрушенном во время земельных работ. Среди находок выделяются сабля, золотая серьга, пара серебряных с золотым орнаментом зажимок для кос, рефлексивный лук с костяными пластинками, первоначально положенный на спину коня, а также колчан, украшенный костяными пластинками. Особенно интересна деталь сбруи, которую хорошо удалось зафиксировать, и сохранившаяся в редкой целостности.

Данный комплекс находок примыкает к более узкому и более широкому кругу памятников. В узкий круг входят захоронения племенных вождей в Тотипусте и Игаре, а также могилы членов знатных семейств, входящих, предположительно, в состав вождей, в Дунауйвароше (Дунапентеле). Все они находятся на территории комитата Фейер. В свиту тотипустского племенного вождя, возможно, входил и аварский воин из Иванчи; погребальный обряд его захоронения, костюм и вооружение даже в деталях совпадают с погребениями в Дунауйвароше, в первую очередь, с погребением с конем № 7. Более широкий круг, к которому примыкают находки, образован крупной археологической группой, появившейся в последней трети VII века на всей территории аварской империи без каких-либо предшествующих тому событий. Эту группу характеризуют обычно пластинчатые поясные бляшки.

Найденная в погребении из Иванчи (а также в могилах из Дунауйвароша) золотая имитация монеты указывает на эпоху быстро наступившего упадка, наступившего после 670 года в финансовом хозяйстве Византии. В могилах они замещали более ранние византийские золотые обулы.

Тотипуста и Игар дают памятники племенных вождей, отличающихся по своему костюму, вооружению, снаряжению и погребальному ритуалу от авар более раннего времени. Они приходят с востока в аварскую империю и открывают вторую половину аварской эпохи. Их приход датируется византийским солидом 679 года чеканки из могилы в Тотипусте. Для погребений вождей характерны художественные византийские золотые украшения. На этом основании автор рискует выдвинуть предположение, что группа находок из комитата Фейер, отличающаяся поразительным богатством, может быть связана с болгарскими, которые, как сообщают письменные источники, бежали к паннонским аварам из находящейся в состоянии распада оногуро-болгарской империи Куврата вместе с Кубером и его свитой. Носители этой группы находок жили на территории Паннонии самое большее одно-два десятилетия. В конце VII века они, поссорившись с аварами, как сообщают письменные источники, переселяются в Византийскую империю.

И. Бона

GRAVE OF AN AVAR HORSEMAN AT IVÁNCSA

Summary

In 1969, inside the village of Iváncsa in County Fejér (Hungary), an Avar double burial of a man with his horse was discovered and disturbed during earthwork; only part of the horse's skeleton could be professionally unearthed. The majority of the finds could be saved, and with the help of close observation of the grave, the funeral rites could be more or less reconstructed (Fig. 1.). The 235 cm long, 150 cm wide and 203 cm deep pit was oriented to NW — SE. On the right there was a male skeleton in disturbed condition and, on its left, alongside with it, the skeleton of a horse.

The Iváncsa burial of a man with his horse belongs, as far as period, place, funerary rites, clothing and equipment are concerned, to the Tótipusztza—Igar group. Its nearest parallels are the so-called “princely” graves with horse burials, excavated in 1908 at Dunaújváros (Dunapentele), among them mainly Grave No. 7. Funerary rites seem to correspond to the smallest detail, there is, for example, the small round gold-coin counterfeits — the *obulus* — placed in both instances on the left of the man's head, and at the feet were placed hand-made vessels. On the backs of the fully harnessed horses were placed the bone-mounted quivers and the bows. At Iváncsa, there was a spearhead, too. The men in

this group wore their hair in two long plaits, adorned with metal clasps — wearing hairplaits adorned with metal ornaments had become fashionable in the Avar Empire at the time of the emergence of the Tótipusztza—Igar group. Men wore in one ear — as for example at Iváncsa — or in both ears, small-size golden earrings (Fig. 5. 1.).

The new, characteristic weapon of the group was the sabre (Fig. 8. 5.), At Iváncsa it survived in a mutilated shape, nevertheless, it can be seen that it agreed with the sabres of Dunaújváros and Igar. Also the P-shaped suspension-lugs of its sheath (Fig. 5. 15—22.) are general in contemporary finds. The belt-set found at Iváncsa is incomplete (Fig. 8.); the over-decorated nomadic belt is not characteristic of the group. The ornaments for hairplaits of Iváncsa (Fig. 5. 3—4.), on the other hand, are unique among the finds of the Avar period. The narrow “reflex” bow covered with bone-plates (Figs. 6. and 8.), the so-called early Avar type, had been generally used in the group, side by side with the new-type bows with broad bone-plates. At Iváncsa it must have been deliberately placed broken into the grave. The bone-mounted quiver (Fig. 6.) could not be unambiguously reconstructed, since a part of the bones

¹⁶² Theophanes (ed. C. de Boor) 356.

¹⁶³ Szádeczky-Kardoss S., i. m. 86.

got mixed up with those adorning the saddle-edges (Fig. 9. 10.). In the quiver were found three rusty heavy arrow-heads; 3 or 4 arrow-heads are usual in related finds. In the Tótipusztá—Igar group the iron bridle with cheek-pieces (Fig. 10. 1.) and the stirrup with flat foot-rest appear for the first time in the Avar Empire. Side by side with the latter, the early Avar stirrups with round foot-rests had still been frequent.

The breeching of the Ivánca harness had survived exceptionally intact (Figs. 2 and 4.). It was adorned by rosettes of gold-plated bronze. Arranged in dual rows (Fig. 7. 1—30), the straps of the breeching were decorated with mounts of the "shafted" type, of gilt bronze, with pressed designs (Fig. 7. 34.). A similar harness was found in the horse burial of Csóka (Čoka). We know of other harnesses adorned with "shafted" mounting, uncovered from the horse burials of Dunapentele in 1910 and from the so-called "princely" grave No. 7. The golden harness of Tótipusztá, so far differently reconstructed, must have been of the same structure. A surprisingly good parallel to the harness of Ivánca is granted by the bronze equestrian statue of the 7th century, found in Albania in the Caucasus. The rosettes of Ivánca are types used throughout the whole Avar period, but examples of gold-plated bronze are only known, as mentioned above, in the horse-burials of Gátér and Čoka.

The grave of Ivánca can be associated with a narrower and wider circle. The narrower one refers to the prince of Tótipusztá, his family (Igar) and members of his retinue (Dunapentele, 1908). The burial of Ivánca must also have belonged to the same retinue. The wider circle refers to the graves of horsemen with sabres or without any arms of the group characterized by plate-mounted belts: Kiskassa, Kecskemét-Miklóstelep and Ballószög; Székesfehérvár, Čoka, Aradac, Rékás, Csengőd, Wien-Liesing or other richly furnished graves without horses: Szeged-Átokháza and -Fehértó. From a farther distance, the whole Middle-Avar "plated-belt ornaments group", with the quoted examples in Alattyán, Regöly, Budapest—Tihanyi place, Mártély, Győr and the contemporary graves of Abony, belong to the circle.

The rosettes of the Ivánca harness agree with the rosette-patterns found in the stamp-mould collection of Főnlak (Felnac) and Kunszentmárton. Not so long ago, historical research, founded on not duly supported considerations, disregarding the traditional methods concerning the emergence of archaeological finds, tried to attribute several burial places, such as that of Főnlak (Felnac), the "Horreum" cemetery of Fenékpusztá containing a belt-set of the Főnlak-type and that of Környe with the Főnlak-Felnac type of harness rosettes, to the middle of the 6th century. However, the find of Főnlak is very well dated through its archaeological connections. There were Főnlak-type stamping moulds with Byzantine glass and bronze exagias in the goldsmith-grave of Kunszentmárton, attributed to the first half of the 7th century. There were also gold belt-ornaments related with the Főnlak patterns in the treasure of Akalan, concealed there between 613—631. The belt-ornaments of Főnlak-Fenékpusztá Type 15. can be well dated by a pierced Byzantine coin, worn in the neck and minted around 620, found in a horseman's grave at Sinpetru German near Főnlak, and by the Lombard golden cross found in Grave No. 97 at Linz-Zizlau.

Summarizing the available archaeological and historical facts, one can confirm that no direct archaeological data have emerged either at Környe or Fenékpusztá to enable one to date the circle of the stamp-moulds and related finds of Főnlak, Kunszentmárton, Gátér, etc., (including the cemeteries of Környe and Fenékpusztá) one century earlier than their actual period.

Further data are connected with the coin-imitation of Ivánca (Fig. 5. 2.), which make it quite clear that after 670 it was not due to political circumstances (the Avars had been "cut off" from Byzantium, they no longer received tribute, etc.) that Byzantine coins dis-

appeared from Avar graves, but to the constant economic troubles of Byzantium. After 670, the coin-currency had decreased in the big cities of the Empire by 25, 10 and 5 per cent, or even stopped altogether. The counterfeited coins made for the graves imitated the coins of the middle members of the Heraclius dynasty (Constans II, Constantinus IV) or, as the gold-plated disc of Ivánca, nothing at all. With the gold, or gilt counterfeits, the distinguished and wealthy members of the Tótipusztá—Igar group had wanted to imitate or supplement the earlier well-known Byzantine gold grave-oboli. The only emerging real gold coin, the Tótipusztá gold *solidus*, dated 669, as well as the imitations of Dunapentele and Ivánca, establish the date of the grave as belonging to the last third of the 7th century.

It was Gyula László, who for the first time stated of the Tótipusztá—Igar group, that they were the fundamental index-finds of the newly settled population opening the second period of the Avar Empire.¹³⁷ The great majority of researchers, on the ground of funerary rites, armour, dressing and harness characteristics of the group, approved of this observation, and as far as archaeology is concerned, there can be no doubt that it is correct. As regards the origin and background of the group, however, we know little with any certainty.¹³⁸ Recent researches of Samu Szádeczky-Kardoss,¹³⁹ on the other hand, have thrown some light on the question. On the ground of authoritative information, Szádeczky-Kardoss has made Géza Nagy's thesis probable: it can be accepted as a fact that the fourth son of Kuvrat had actually moved to Pannonia.¹⁴⁰ Accordingly Kuber, the fourth son of Kuvrat, Khan of the Bulgarians, who died in 668 A. D., had settled with his people in Pannonia, and from there he removed himself to Thessalonike towards the end of the 7th century. In 705 his nephew Tervel, khan of the Bulgarians still referred to his uncle living there.¹⁴¹

The Pontic Bulgarian Empire of Kuvrat had maintained extremely good relations with Byzantium. The khan himself, having thrown over the overlordship of the Avars around 634—35, obtained the title of a patrician from Emperor Heraclius, and retained good contacts with the Byzantine Empire to the end of his life. The Bulgarian—Byzantine friendship was ended after the death of Kuvrat, as a result of the Khazar incursions. The "Landnahme" of the Bulgarians (south of the Danube) under the leadership of Asparuch was the result of those Khazar raids which started the dispersion of the Bulgarians. Asparuch's brother, Kuber, fled with his people to Pannonia, and became the vassal of the Avar khagan — more precisely the governor (viceroy) of Pannonia —, until a quarrel with the khagan forced him to leave the country and settle near Thessalonike.

Let us see now the evidence of the archaeological records. From the time of these events, three finds have emerged in the Ukraine, dated by coins. Hungarian scholarship has identified two of these with the Eastern Avar Empire,¹⁴² although this cannot be correct. The three finds date a whole generation later, than 634—35,¹⁴³ when the Bulgarians of Kuvrat had overthrown the Avar yoke and established an independent Bulgarian rule. Each of the three "treasures" is characterized by a great amount of Byzantine jewelry and coins which seems to agree with the lifelong contact the Bulgarians of Kuvrat had entertained with their Byzantine ally. At the same time there is a sharp contradiction considering the poverty of Avar Byzantine jewelry emerging from the Danube basin after the defeat of 626, which practically isolated the Avars from the Byzantine affairs.

The three treasures — recent Soviet scholarship simply considers them as rich finds recovered from burials — can be dated to the same period. In the rich Byzantine coin-collection of Maloye Pereshtchepino, the last ones date from the time of Constans II (641—668),¹⁴⁴ in Kelegeyskiye Hutora, the last ones similarly date from the time of Constans II,¹⁴⁵ at Zatchepilovka — in a rich horseman's burial — a rich collection of By-

zantine coins also end with those of Constans II.¹⁴⁶ The three graves are outstanding finds from the time of Kuvrat's Pontic Bulgarian khaganate, — the burials of princes and their families. A fourth find with similar coins was found in Kamunta in Dagestan,¹⁴⁷ this being evidently an outstanding find of the Kuban Ogur (Onogur-Bulgarian) tribe, which after 600, for about fifty years, had successfully preserved its independence against the Khazars.¹⁴⁸

This Caucasian-Pontic culture came to an end shortly after 668. That the disaster came from the East, is confirmed by the treasure discovered at Succo, near the Azov sea. The majority of the coins found there consisted of the *solidi* of Constans II (641—668), to which can be added one gold and one silver coin of Constantinus IV (668—685), pointing exactly to the time when their owner was compelled to hide the coins.¹⁴⁹ It was at the same time that the find of Nemesvarbók (Zemianský Vrbovok) was hidden in the Carpathian basin: it also consisted of many coins of Constans II, the last one being a single Constantinus IV one, from the year 668—69.¹⁵⁰ The same coin can be found in the Tótipusztá—Igar group, as the single princely coin. The grave of Tótipusztá is therefore dated by means of the 668—69 mint of Constantinus IV.¹⁵¹ After that time, both in the East and in the West, the coins had gone into disuse.

The grave of the prince of Tótipusztá contains a great number of Byzantine jewelry, among others there were Byzantine gold crosses, similar to the Keleveyskiye Hutor, belt-ornaments, also the earrings in the graves show Byzantine workmanship. In the three other graves of Igar, containing the relatives of the prince, these wore Byzantine pendants and earrings, but the members of their attendance, as can be seen in graves No. 10 and 12 at Dunapentele, and even simple members of the people also possessed Byzantine jewels, as confirmed by the grave of e. g. Kiskassa.

Where does this sudden opulence in Byzantine jewelry come from? (The Avars seemed to have done without it for some time.) Especially in a group which, as our researchers feel certain today, had come from without to the Avar Empire, just around 670. These data simply offer themselves for corroboration. These Byzantine connections are especially characteristic of the Bulgarians of Kuvrat, who for long decades had lived in alliance with Byzantium.¹⁵² A certain kind of relationship with Avar culture until the first third of the 7th century is evident, since, until 634—35, the Bulgarians themselves had been under Avar rule. Divergences, on the other hand, can be understood as well. As the result of the severe defeats of the period between 620 and 630, the Avars having retired into the Carpathian basin, could not spontaneously follow the general development of the distant steppes any more.¹⁵³

Traces of the new settlers cannot merely be found in the burial finds (contestable anyway). So for example, the early Avar settlement, flourishing in the middle third of the 7th century at Öreghegy in Dunapentele,¹⁵⁴ had come to a sudden end. It must have happened all of a sudden: the settlers could never return to their houses which they left for the summer pastures, and which they pulled down, carefully covering up the holes where the piles of the houses had been standing with

large flat stones. On the plateau, the new nomadic masters had set up their yurtas. Their "secret" burial place lies hardly more than 50—100 m. removed from the one-time Avar village.

Coinciding with these events, the political and organizational structure of the Avar Empire had changed as well, this being especially remarkable in the western and north-western section of the Carpathian basin and in the adjoining Austrian and Moravian territories.

In 662 the transformation was not noticeable yet. In that year, Peretarit, king of the Lombards, had removed himself into the "old" Avar khaganate.¹⁵⁷ One year later, in 663, the Avar khagan, as an ally of Grimoald, king of the Lombards, defeated Lupus, the rebelling prince of Forum Iulii.¹⁵⁸ From that time on, until the second half of the 8th century, the Avar—Lombard connections had come to an end.

However, not so in the West. As can be read in the legend of St. Emmeram, the "Avars" had unexpectedly turned up in the West before 680, and devastated Lauriacum on the Enns.¹⁵⁹ From then onwards, until 791, their frontier went firmly along the river Enns, behind which there was a 100 km wide uninhabited marchland.¹⁶⁰ Behind this, in the Vienna basin formerly inhabited by the Avars, the horse burials of the "plate belt-ornaments group" have come to light: the first armed burials with sabres, bows and quivers, with belt ornaments of plated metal, ornaments for hairplaits and earrings with 4 silver or gold globule pendants. The group was buried, with horses trapped with bridles consisting of mouth- and cheekpieces, with stirrups with flat foot-rests, exactly where Vienna stands today.¹⁶¹ The western policy of the new "Avar" power underwent considerable changes. It was extended to even those parts north of the Danube which had never been conquered by the early Avars. According to the testimony of the legend of St. Demetrius, Kuvrat's fourth son had even ruled over the Slavs.

For at least fifty years the relations of the early Avar khaganate with Byzantium had been at a standstill. Then something very remarkable had occurred. When between 674 and 678, Constantinus IV had successfully repulsed the great Arab assault, among the delegates who arrived in Constantinople (678) to hand over messages and presents, there were also the ambassadors of the "Avar" khagan.¹⁶² They could only be the messengers of the new khagan, on friendly terms with Byzantium.

Without dwelling on the issues of the great transformation, we simply wish to repeat that one portion of Kuvrat's Bulgarians settled down in Pannonia. One of their centres, as seems evident from what has been said above, must have been the County Fejér, the burials in the villages Tótipusztá — Igar, Dunapentele, Iváncsa were opened about 670, and had continued for a whole generation. After that period we can only find the miserable graves of the griffon-tendrill group, with even the vestiges of the old splendour gone.

What became the fate of those men of distinction? Had they gone with Kuber,¹⁶³ did they settle elsewhere, did they weld with the all-embracing mass of the third Avar wave? — only further research or chance discoveries may answer these questions.

I. Bóna